

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์

สมัยรัชกาลที่ 4-5

การศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์ไทยเท่าที่ผ่านมา พบว่าแต่ละยุคแต่ละสมัยมีลักษณะ การเขียนและมีความเข้าใจร่วมกัน แต่หากพิจารณาเนื้อหาของงานเขียนของแต่ละบุคคลและแต่ละ สมัยจะพบว่าในเนื้อหาเรื่องเดียวกันของงานเขียนจะมีลักษณะเฉพาะที่ต่างกันไป ทั้งขึ้นกับ ภาวะแวดล้อมและสถานของผู้เขียนงานนั้น ๆ การนำเสนอคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียน ประวัติศาสตร์ก็เช่นกัน ภาวะที่เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากอิทธิพลตะวันตก ความเปลี่ยนแปลง ทางภูมิปัญญา รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ย่อมส่งผลต่อทัศนะ และเนื้อหาสาระการเขียนประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในคติความเชื่อเรื่องพระร่วง การเขียนคติ ความเชื่อเรื่องพระร่วงที่หลากหลายเหล่านี้ ไม่เพียงแต่จะสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงในแต่ละ และเนื้อหาสาระการเขียนประวัติศาสตร์ แต่ยังสะท้อนยุคสมัยของผู้เขียนด้วย การเข้าใจ เจือใจเหล่านี้ ย่อมนำไปสู่ความเข้าใจในช่วงหนึ่งของวิวัฒนาการของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ที่ปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์ไทย ในประเด็นของการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายต่อการสร้างความรับรู้ของสมาชิกในสังคม

1. ปัจจัยที่มีผลต่อคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์

1.1 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบงานเขียนประวัติศาสตร์

ก. อิทธิพลตะวันตก

นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา (พศ. 2367- 2394) การติดต่อกับชาวตะวันตกได้ทวีขึ้นพร้อมกับการรับอารยธรรมตะวันตก อันก่อให้เกิดความ เปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางในสังคมขณะนั้นกล่าวคือทำให้สังคมยุค "สยามเก่า" คลี่คลายลง เมื่อ มาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 จึงนับว่าสังคมไทยได้เริ่มก้าวเข้า

สู่ยุคใหม่ สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ¹ ได้กล่าววิเคราะห์ว่า สภาพความเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลตะวันตกนี้ ได้เข้ามาซึ่งระบบความรู้และความคิดแบบใหม่ ต่าง ๆ ดังนี้

1. โลกวิสัย
2. มนุษยนิยม
3. เหตุผลนิยม

1. โลกวิสัยสืบเนื่องจากในสังคมก่อนหน้ายุคใหม่ พุทธศาสนาเป็นแกนกลางของสังคม และยังเป็นองค์ความรู้ในการอธิบายโลกธรรมชาติ ที่ยึดกุมความคิดผู้คน การดำรงชีวิตประจำวัน ในสังคมของไพร่และมูลนาย ตลอดจนระเบียบการปกครองของรัฐต่างก็อยู่ภายใต้กรอบศาสนา ลักษณะดังกล่าวอาจจะเรียกได้ว่า เป็นแบบ "ธรรมวิสัย" แต่แนวคิดใหม่แบบตะวันตกได้แยกทางโลกกับทางธรรมออกจากกัน องค์ความรู้แบบตะวันตกได้เข้ามาเป็นหลักในการอธิบายโลกและสังคมแทนที่พุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้วิถีชีวิตแบบใหม่จึงเป็นแบบ "โลกวิสัย" คือมีการแยกความรู้ทางโลกกับทางธรรมออกจากกันแต่ทั้งนี้พุทธศาสนายังคงอยู่ในฐานะธรรมวิสัยเช่นเดิม

2. มนุษยนิยม ในสังคมไทยดั้งเดิมนั้น ฐานะปัจเจกชนของมนุษย์นั้นไม่มีความหมาย เพราะฐานะทางสังคมจะถูกกำหนดให้ลดหลั่นตามลำดับชั้น ประกอบกับแนวคิด "ธรรมวิสัย" ภายใต้กรอบพุทธศาสนาได้เริ่มคลายตัวลง เนื่องจากชีวิตในโลกปัจจุบัน (ชาตินี้) เป็นเพียงหนึ่งในห่วงโซ่ อันยาวนานของวัฏสังสาร แต่ผลที่ได้รับจากอิทธิพลตะวันตก ทำให้เห็นความสำคัญของมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจเจกชน กล่าวคือ มีความเป็นมนุษยนิยม

¹ เอกสารอัตชีวประวัติประกอบการสอนวิชาอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยรังสิต

3. เหตุผลนิยม คือ ความคิดใหม่จากสังคมตะวันตก ที่เป็นองค์ความรู้ที่เรียกว่า "วิทยาศาสตร์" นำมาสู่ความเป็นเหตุผลนิยม ทำให้คนในสังคมขณะนั้น เริ่มมองสิ่งต่างๆ เชื่อมโยงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล เพื่อหาสาเหตุเชิงประจักษ์แบบวัตถุนิยม มิใช่เป็นเหตุผลเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ "ธรรมวิสัย" ภายใต้อารมณ์ประหลาดศาสนาเช่นเดิม

ระบบความรู้และความคิดแบบใหม่ดังกล่าวข้างต้น เริ่มต้นก่อนในหมู่ชนชั้นหน้าไทย ด้วยสาเหตุจากการตระหนักถึงความด้อยกว่าโลกตะวันตก ในด้านแสนยานุภาพ เป็นอันดับแรก หลังจากที่อังกฤษสามารถทำสงครามชนะพม่า ใน พ.ศ. 2369 และต่อมา คือ การที่อังกฤษพิชิตจีนในสงครามฝิ่น พ.ศ. 2485 ทำให้ชัดเจนว่า อำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกนั้น ไม่อาจจะต่อรองได้ ขณะเดียวกันได้หันมาสู่ความตระหนักถึงความด้อยกว่าในด้านความรู้ ความคิด และวิทยาการ

ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงได้เกิดเจ้านายและขุนนางรุ่นใหม่ที่สนใจศึกษาความรู้ และความคิดแบบตะวันตก เช่น วชิรญาณ ภิกขุ (เจ้าฟ้ามงกุฎ) กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (เจ้าฟ้าจุฑามณี) กรมหมื่นวงษาธิราชสนิท (พระองค์เจ้าหม่อม) จมื่นไวยวรนาถ (ช่วง) จมื่นราชามาตย์ (ข้า) เป็นต้น² ระบบความรู้และแนวคิดแบบใหม่ได้เริ่มอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) เป็นต้นมา ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มตั้งงานเขียนประวัติศาสตร์ เรื่องประวัติศาสตร์ของสยามและคำอธิบายศิลาจารึกส่งไปให้แก่ เซอร์ จอห์น เบาริง (Sir John Bowring) เมื่อ พ.ศ. 2398 พระองค์ทรงกล่าวอย่างเป็นเหตุเป็นผล และหนังสือเล่มแรกๆ ที่แสดงให้เห็นความคิดแบบใหม่หรือกิจจานุกิจของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2410 ในหนังสือนี้มีความพยายามในการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติและโลกทัศน์ด้วยความรู้แบบใหม่ เช่น การกล่าวว่า โลกแบนมีเขาพระสุเมรุอยู่ตรงกลางนั้นไม่ถูก เพราะลูกไฟมีลักษณะกลม หรือ ฝนตกเกิดขึ้นเพราะไอน้ำในอากาศ มิใช่เกิดเพราะ นาคพ่นน้ำ เป็นต้น

---

²โปรดดูรายละเอียดใน พิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394), รายงานผลการวิจัยทุนวิจัย รัชดาภิเษกสมโภช, 2525.

นอกจากนี้ในพระราชพิธีสิบสองเดือน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงใช้วิธีการสืบสวนค้นคว้าสมัยใหม่ เพื่อจะให้เข้าใจว่าพระราชพิธีต่างๆ เหล่านี้ มีที่มาอย่างไร ยุคสมัยใด

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าอิทธิพลตะวันตกดังกล่าว จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความสับสนในสังคม แต่หากว่าการเกิดลักษณะดังกล่าว ย่อมมาจากความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาภายในสังคมไทยด้วย ซึ่งจะนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงรูปแบบงานเขียนประวัติศาสตร์ อาจส่งผลให้เกิดความเชื่อเรื่องพระร่วงที่เป็นส่วนหนึ่ง เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ดังจะกล่าวต่อไป

ข. ความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญา

1.1 ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลา

แต่เดิมความคิดทางเวลาของคนไทยมาจากแนวคิดทางพุทธศาสนา ซึ่งเชื่อเกี่ยวกันมาตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน โลกหรือสังคมนมนุษย์ค่อย ๆ เสื่อมลงตามลำดับ คนไทยในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ เชื่อว่าตนมีชีวิตอยู่ในโลกที่กำลังเสื่อมลงเรื่อย ๆ จะต้องเร่งทำบุญให้ทานหรือประพฤติธรรมด้วยประการต่าง ๆ เพื่อจะได้ไปเกิดในยุครัตนโกสินทร์ผู้ซึ่งจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า และจะได้บรรลุนิพพานในท้ายที่สุด

คติความเชื่อดังกล่าวข้างต้นค่อย ๆ ลดลงราชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมาเพราะในขณะนั้นชนชั้นหน้าให้ความสำคัญแก่ความจริงเชิงประสบการณ์ชาติก่อนและชาติหน้า ซึ่งอยู่นอกเหนือประสบการณ์ของมนุษย์ กลายเป็นเรื่องที่ชนชั้นหน้าที่มีความรู้หรือโลกทัศน์กว้างขึ้น เริ่มยอมรับว่าไม่มีอยู่จริง ความจริงที่รับรู้ได้ด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ คือชาตินี้ ซึ่ง "โลก" ที่แวดล้อมคนไทยอยู่นั้นกำลังเจริญขึ้นเป็นลำดับ เพราะการขยายตัวของการผลิตและการค้า

ดังนั้นความคิดทางเวลาของคนไทย โดยเฉพาะชนชั้นหน้า จึงเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นความคิดที่ว่าโลกกำลังเจริญมิใช่เสื่อมลง และโลกที่เจริญขึ้นนี้เกิดจากความคิดและการกระทำของมนุษย์ อย่างไรก็ตามการกล่าวถึงเรื่องราวของมนุษย์ในอดีตที่ปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์ แท้ที่จริง คือ การศึกษาเรื่องราวที่ผ่านกาลเวลามาแล้ว การทวนกลับไปนึกถึงอดีตก็เท่ากับทวนกลับไปสู่กาลเวลาที่ผ่านมา เรื่องราวอดีตจึงสัมพันธ์กับความคิดทางเวลาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากเรื่องเวลาแล้ว เรื่องรัฐและกษัตริย์ก็ยิ่งเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะรัฐและ

ภษตรีย์ ก็คือสัญลักษณ์ อันแบ่งนอกที่มาของสังคมมนุษย์ในแต่ละมิติเวลา ฉะนั้นการศึกษาอดีตจึงต้อง
มีแนวคิดเกี่ยวกับเวลาที่ต่างกันออกไป ความเปลี่ยนแปลงของความคิดของเวลานี้ มีผลโดยตรง
ต่อสำนักทางประวัติศาสตร์ คือทำให้เกิดความคิดใหม่ ที่ว่าวิธีประวัติศาสตร์ของมนุษย์ดำเนินมา
จากอดีตถึงปัจจุบันและไปสู่นาคตในทิศทางที่ก้าวหน้าตามลำดับ ด้วยความคิดและการกระทำของ
มนุษย์ การศึกษาประวัติศาสตร์จึงเป็นการสืบสาวเรื่องราวเกี่ยวกับอดีตของมนุษย์ ที่มนุษย์เป็นผู้
กำหนดวิธีประวัติศาสตร์ของตนเอง³

ความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ อรรถจักร สัตยานุรักษ์⁴ กล่าวว่าความคิด
ทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนั้น เป็นความคิดพื้นฐานที่สำคัญที่ทำให้เกิดการรับรู้ใน
ประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงนั้นอาจจำแนกได้เป็นสองด้าน ได้แก่
เวลาของสังคมได้เปลี่ยนแปลงในลักษณะก้าวหน้าขึ้นมาเรื่อย ๆ โดยมีมนุษย์เป็นผู้กระทำและเวลา
ของมนุษย์นั้นสั้น เมื่อเทียบกับเวลาของสังคมอันยาวนาน ดังนั้นมนุษย์ที่มีความสำคัญ คือ มนุษย์ที่
ทำให้สังคมก้าวหน้า ซึ่งอรรถจักร สัตยานุรักษ์⁵ ได้อธิบายต่อไปว่า

³ สายชล วรรณรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทย, (เอกสารการสอนชุดวิชา หน่วยที่ 1-9),
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, หน้า 20.

⁴ อรรถจักร สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์และ
การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4- 2475, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531, หน้า 50-54.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ความคิดทางเวลาของสังคมที่มีลักษณะก้าวหน้า เป็นความคิดทางเวลาที่ก้าวหน้าถึงความต่อเนื่อง และความแตกต่างของเวลา ด้วยความคิดเช่นนี้เอง จึงทำให้ชนชั้นนำของสังคมไทย สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวเป็นต้นมาไม่พอใจ ต่อดำอธิบายของคนรุ่นก่อน ที่มีต่อความเป็นมาของทุก ๆ สิ่งที่มีมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้น ทั้งร่ำรวยเอาไว้ ซึ่งในทศวรรษที่ ๑๙๑๐-๑๙๒๐ สัตยานุรักษ์ เรียกว่า "ฉันทธรรม" ความไม่พอใจของชนชั้นนำนี้มีสาเหตุมาจากการอธิบายของคนรุ่นก่อนที่ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ความต้องการทางด้านเวลา ดังเช่น ความไม่พอพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อดำอธิบาย เกี่ยวกับพระพุทธรูปของคนรุ่นก่อนพระองค์

... ผู้แต่งหนังสือไม่ได้ความหนักแน่นเลยว่า พระพุทธรูปมา พระองค์นี้ ผู้ใดสร้าง ที่ตำบล เมื่อใด เพราะเหตุใด เพราะไม่ได้คำบอกเล่า หรือหนังสือเก่าเขียนขึ้นมันคงให้เป็นที่รู้เห็นเลย แต่จะว่าตามสิ่งเกิดโดยอนุমান นั้นพอได้อยู่...⁶

เหตุที่พระองค์ไม่ทรงพอพระทัยก็เพราะว่า..."ชนเล่านิยายโบราณนั้น จะกล่าวถึงสิ่งใด ๆ คือ ป่าเมืองหรือพระพุทธรูปสำคัญ...ก็มักพอใจที่จะเล่าว่า เป็นของพระอินทร์ลงสร้างและให้เวสสุกรรมเทพบุตรนฤมิตร...⁷ ซึ่งพระองค์มีพระราชดำริเกี่ยวกับคำอธิบาย เหล่านี้ว่า..

---

⁶"พระพุทธรูปยี่สิบ" ใน ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในรัชกาลที่ 4 หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ, พิมพ์เป็นบรรณาการงานพระราชทานเครื่องดินฝังและหีบบรรจุศพอาจารย์พรณา ชโนตบ ตม. ณ อาสนวิหารอัครสมณชีพ (กรุงเทพ : โรงพิมพ์วีรธรรม), หน้า 37.

⁷"พระพุทธรูปยี่สิบ", หน้า 37.

"พูดพุ่มพุ่ม ๆ ไปให้เกินกว่าเหตุและผล.." และ "ผิดธรรมดาจนผิดกิริยามนุษย์"..⁸

ดังนั้นเมื่อพระองค์ทรงอธิบายสิ่งใด ซึ่งทรงเห็นการเริ่มต้นด้วยคำถามที่ว่า "ผู้ใด สร้างขึ้น" "สร้างขึ้นตาบอด" "สร้างขึ้นไปในกาลใด" "สร้างเพราะเหตุใด" และในส่วนของ คำถามทางเวลา พระองค์ทรงต้องการทราบอย่างชัดเจน ดังความว่า

...ปัญหากรรมอย่างที่ 3 ที่ถามว่า สร้างขึ้นในกาลครั้งใดนั้น
คือถามว่าสร้างขึ้นเมื่อพระพุทเจ้ายังทรงผนวชอยู่ หรือเสด็จ
ปรินิพพานแล้ว พระพุทธศาสนาหาด้กรเซเท่าไร จุลศักราช
เท่าไร ปีใด เดือนใด วันใด ฤกษ์ยามอย่างไร ทำอยู่ที่ปี
กี่เดือน กี่วันจึงสัมฤทธิ์..⁹

อรรถจักร สัตยาบุรุษย์ กล่าวว่ ความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้าที่มีมนุษย์เป็นผู้กระทำ ให้เกิดความก้าวหน้านั้น หนีไปสู่การสร้างสร้งงานเขียนประเภทหนึ่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนขึ้น อย่างมากมาย นั่นก็คือ งานเขียน "ประวัติ" เพื่ออธิบายความเป็นมาของสิ่งต่าง ๆ ที่มีมนุษย์ สร้างสร้งขึ้นขึ้นนี้เพราะความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้า ทำให้ไม่ยอมรับคำอธิบายแบบเก่าและทำให้เกิดการตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของสิ่งนั้น ๆ ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน เช่น จะเล่าถึง กำเนิดของสิ่งนั้นว่ามนุษย์ผู้ใดในท้องถิ่น เป็นผู้สร้าง และสร้างขึ้นในกาลเวลาใด เมื่อเวลาผ่านไป ผู้ใดได้ทำการปฏิสังขรณ์ ซึ่งทำให้ลักษณะทางกายภาพของสิ่งนั้นเปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น

---

⁸"พระพุทธบุษยรัตน์", หน้า 36.

⁹เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

นอกจากงานเขียน "ประวัติ" ที่ปรากฏขึ้น นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว เมื่อมาถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในรัชสมัยของพระองค์มีการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้น งานเขียนที่เกี่ยวกับการสืบค้นประวัติต่างๆ ในลักษณะเดียวกัน ก็ขยายตัวมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากผลงานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระปิยะอดิศัยมหาราชานุกาญจนาธิราชที่ปรากฏในรูปพระราชนิพนธ์ และพระนิพนธ์มากมายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของตำนานเมืองต่าง ๆ

2. ความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์

ในสมัยอยุธยาและในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คนไทยถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อวตารของพระวิษณุ หรือเป็นพระโพธิสัตว์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่าง เมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 การให้ความสำคัญแก่ความจริงเชิงประสบการณ์ ทำให้เริ่มเห็นว่า พระมหากษัตริย์มิใช่เทพเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระบรมราชโองการว่า กษัตริย์มิใช่พระโพธิสัตว์ ทรงเป็นมนุษย์ แต่เป็นมนุษย์ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด และมีความรู้ความสามารถมากกว่าผู้อื่น สิทธิธรรมของพระองค์ นอกจากคุณสมบัติข้างต้นแล้ว ยังมาจากการที่พระองค์ทรงสืบเชื้อสายโดยตรงมาจากปฐมกษัตริย์ผู้ทรงสถาปนารัฐรัตนโกสินทร์ พระองค์จึงมีสิทธิธรรมที่จะสืบทอดอำนาจมรดกหรือสืบราชสมบัติอย่างเต็มเปี่ยม และทรงมีพันธกิจ ที่จะกระทำให้ราชอาณาจักรก้าวหน้าขึ้น สืบต่อจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ¹⁰

สำหรับความคิดเกี่ยวกับรัฐ คนไทยสมัยอยุธยา และสมัยต้นรัตนโกสินทร์มิได้คิดว่า รัฐมีขอบเขตแน่นอน หรือมีเส้นตรงที่ชัดเจน ณ ที่ใดที่หนึ่งแต่อาณาเขตของรัฐแผ่ออกไปไม่มีที่สิ้นสุด ผู้ปกครองของรัฐซึ่งเป็นเทพเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ ทรงมีฐานะเป็นราชาธิราช ประทับอยู่ในราชธานี ซึ่งเป็นศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ของรัฐ บรรดาเจ้าเมืองมีฐานะเป็นราชาปกครองเมืองขึ้นทั้งหลาย และรัฐดำรงอยู่เพื่อเอื้ออำนวยให้หลายประเพณีธรรม และบรรลุดุจดมคติของชีวิตในชาติ ต่อ ๆ ไป

¹⁰ สายชล วรรณรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 20.

นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา การให้ความสำคัญแก่ความจริงเชิงประสบการณ์ ทำให้เกิดพัฒนาการของแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์แบบใหม่ ซึ่งเห็นได้ชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ ดังปรากฏในประกาศรัชกาลที่ 4 ฉบับต่างๆ* ได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับอาณาประชาราษฎร์ได้เปลี่ยนแปลงไป พระมหากษัตริย์มิได้ทรงเป็นผู้มีบุญบารมีสูงสุดที่จะช่วยให้คนทั้งหลายบรรลุความสำเร็จของชีวิตในโลกนี้ เช่น มั่งคั่งด้วยทรัพย์สินเงินทอง มีชีวิตสะดวกสบาย มีสุขภาพดี เป็นต้น ส่วนอาณาประชาราษฎร์ ก็จะต้องขยันหมั่นเพียรในการผลิต และการค้า หรือทำมาหากินต่างๆ เพื่อมีรายได้เลี้ยงตัวเอง และเสียภาษีอากร และต้องมีสุขภาพแข็งแรง เพื่อที่จะเป็นทหาร เป็นสิ่งที่ได้รับการเห็นอย่างมากเพื่อทำให้รัฐมีความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าขึ้น และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ภายหลังจากที่กลุ่มอำนาจเก่า (ขุนนางตระกูลขุนนาง) ได้เสื่อมสลายอำนาจลง ประกอบกับการขยายตัวของอิทธิพลตะวันตกที่เริ่มมากขึ้น ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐมีขอบเขตของอำนาจที่ศูนย์กลางชัดเจนแน่นอนยิ่งขึ้นซึ่งก็หมายความว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจอย่างแท้จริง มีอำนาจแต่เพียงในนาม และพระมหากษัตริย์ยังเป็นผู้ให้ความเจริญก้าวหน้าให้แก่ราษฎรด้วย

ความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดรัฐและกษัตริย์ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับคนทั้งหลายในรัฐนี้ ในที่สุดได้ทำให้เกิดความสับสนของชนชั้นหน้าในสมัยรัชกาลที่ 5 ในความเป็น "รัฐชาติ" โดยถือว่า ชาติ เป็นผลรวมของหน่วยย่อยทุกหน่วยในรัฐ จนมีเอกภาพหรือมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแท้จริงนั่นเอง¹¹

* โปรดดูรายละเอียดในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4.

¹¹ สายชล วรรณรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 21.

ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาดังกล่าว จึงส่งผลต่อรูปแบบของการเขียนประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ความจริงเกี่ยวกับอดีตที่ชนชั้นนางสนมใจ ไม่ใช่เป็นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ที่ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนา หรือเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับกษัตริย์ และชนชั้นหน้าที่แสดงสาระสำคัญของธรรมทางพุทธศาสนา คือความคิดเรื่อง อนิจจัง ดังที่เคยปรากฏในตำนานแบบประวัติศาสตร์สากลและพระราชพงศาวดารแบบเดิม แต่ได้เกิดแนวความคิดเกี่ยวกับอดีตในรูปของประวัติศาสตร์ชาติไทย หรือรัฐชาติไทย

รูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์แบบรัฐชาติไทย เห็นอดีตที่มีความรุ่งเรืองมาเป็นเวลานานของรัฐชาติไทย เนื่องจากตำนานบรรพบุรุษซึ่งเคยนำมาเขียนไว้ในตอนต้นของพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา มีเรื่องเหนือธรรมชาติเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์รัฐชาติไทย จึงต้องค้นหาอาณาจักรที่เก่าแก่กว่าอยุธยา ปรากฏว่าในระยะแรก ๆ ชนชั้นหน้าที่ความสนใจอาณาจักรสุโขทัยอย่างมาก เริ่มมีความคิดเป็นครั้งแรกว่าอาณาจักรสุโขทัยเป็นอาณาจักรแรกของคนไทย เป็นอาณาจักรที่มีความสมบูรณ์พูนสุขทุกอย่าง และคนในอาณาจักรนี้ก็มี "ธรรม" อันเป็นผลมาจากผู้ปกครองทรงพระปรีชาสามารถ กษัตริย์ที่สำคัญ ๆ ของอาณาจักรก็คือ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นต้น จารึกหลักที่ 1 และจารึกหลักภาษาเขมร วัดปทุมฆรัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงเป็นวชิรญาณ ภิกขุ ทรงนามมาจากสุโขทัย เป็นหลักฐานที่ยืนยันความคิดทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี เมื่อถึงต้นรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2420 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริสั่งให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ตระหนักว่า

... จะต้องถือว่าพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองราชอาณาจักรเขมร ซึ่งเป็นชาติ
ชาวสยามนี้ ได้มีขึ้นไม่ต่ำกว่า 1,231 ปี จนถึงปัจจุบันพศกนี้
พระเจ้าแผ่นดินนั้นคงนับเอา พระเจ้าอรุณมหาร คือ สมเด็จพระร่วงเจ้า
เป็นต้นว่า เป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามตั้งอยู่ในเมืองสี่ซชนาลัย คือ
เมืองสุโขทัย เป็นราชธานีมหานครใหญ่ ในกรุงสยามฝ่ายเหนือ...¹²

---

12 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , พระวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร
กับเรื่องพระราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ , สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 โปรด
ให้ตีพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพินท์, เพ็ญภาคย์
ณ วันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2479 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์), หน้า 2.

ลักษณะสำคัญของงานเขียนประวัติศาสตร์รัฐชาติไทย ได้แก่ การมีแนวคิดว่าประวัติศาสตร์ คือ การอธิบายสาเหตุทางประวัติศาสตร์และผลกระทบ โดยอธิบายภายใต้กรอบความคิดว่า กษัตริย์เป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ ลักษณะเช่นนี้คือความเชื่อเรื่องพระร่วง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานเขียนประวัติศาสตร์ ที่เปลี่ยนแปลงไปก็ได้รับผลกระทบตามไปด้วย ดังเช่นข้อความข้างต้นที่กล่าวถึงการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ จะพบว่าแบ่งโดยใช้ราชวงศ์เป็นเกณฑ์

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาทั้ง 2 ประการข้างต้น ก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากกระบวนการเรียนรู้ของราชสำนัก โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและเศรษฐกิจที่ทำให้ต้องเผชิญกับสัทธิศาสตร์อำนาจนิคมจากตะวันตก เป็นผลให้มีการขยายตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์ของชนชั้นหน้าจ่าเป็นต้องปรับให้เป็นความรู้เพื่อประโยชน์ทางปฏิบัติยิ่งขึ้น ประกอบกับโครงสร้างของการปกครองขณะนั้นไม่อาจควบคุมดินแดนทุกส่วนได้ อย่างมีประสิทธิภาพอำนาจของรัฐบาลกลางนอกเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจะเบาบาง ยิ่งกว่านั้นการมีพลเมืองหลายชาติหลายภาษา ง่ายต่อการแทรกแซงจากภายนอก ชนชั้นหน้าจึงต้องยืนยันอิทธิพลของราชสำนักให้เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป วิธีการหนึ่งก็คือ การใช้งานเขียนประวัติศาสตร์เป็นเครื่องยืนยัน เช่น การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพงศาวดารเขมรให้พระเจ้าบรมพลีโยทัย 3 แห่งฝรั่งเศส เพื่อยืนยันว่าเป็นเมืองขึ้นของไทย ทั้งนี้จะกล่าวรายละเอียดในความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วงนี้คือ

1.2 สภาพทางการเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 4 ถึง รัชกาลที่ 5

ก. สภาพทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระนามเดิมคือ เจ้าฟ้ามงกุฏ เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ซึ่งประสูติจากพระอัครมเหสี ดังนั้นพระองค์จึงน่าจะทรงมีสิทธิ์ขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปสืบแทนพระราชบิดา แต่จากสภาพการณ์ขณะนั้น พระเชษฐาต่างพระมารดาที่ทรงมีสิทธิธรรมในฐานระดับรองลงมาจากพระองค์ คือ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ซึ่งประสูติจากพระสนมเป็นบุคคลสำคัญในการบริหารบ้านเมืองขณะนั้น ทรงพร้อมไปด้วยวัยวุฒิ คุณวุฒิ วิชา อำนาจทางการเมือง และเศรษฐกิจ ดังนั้นเมื่อพระราชบิดาเสด็จสวรรคต ขณะนี้เจ้าฟ้ามงกุฏกำลังทรงผนวชเป็นพระภิกษุตามราชประเพณีได้เพียง 15 วัน โดยมีได้ตรัสมอบราชสมบัติให้เจ้านายพระองค์ใด พระองค์จึง

ตัดสินพระทัยอยู่ในสมณเพศต่อไปอย่างไม่มีกำหนด เพราะทรงตระหนักดีว่าคณะเสนาบดีและเจ้านายส่วนใหญ่ต้องการให้กรมหมื่น เจริญบาลขึ้นครองราชสมบัติ "มิใช่เวลาควรจะปรารถนา หวงราชดีกว่า"¹³ ดังนั้นจึงทรงผนวชอยู่ในบวรพุทธศาสนาต่อไปอย่างไม่มีกำหนด โดยมีฉายาว่า "วชิรญาณ ภิกขุ"

การที่พระองค์ไม่ทรงสามารถขึ้นครองราชสมบัติได้ ใดๆ ที่ทรงมีฐานะเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ ซึ่งประสูติจากพระอัครมเหสีทำให้ทรงพระราชดำริว่า การมีสิทธิธรรมอย่างถูกต้องตามสายโลหิตอย่างเดียวไม่อาจจะเกื้อหนุนให้พระองค์ได้ครองราชสมบัติได้ ดังนั้นพระองค์จึงทรงนำเอาคติความเชื่อและแนวคิดทางพุทธศาสนาที่เป็นหลักของสังคม มาเสริมสภาพภาพของพระองค์ ตลอดจนพัฒนาความสามารถให้เป็นที่ยอมรับว่าพระองค์คือ ผู้ที่เหมาะสม ในการขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไป

เมื่อสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้ามงกุฎหรือวชิรญาณภิกขุก็ได้ครองราชสมบัติ เป็นกษัตริย์รัชกาลที่ 4 ทั้งนี้โดยได้รับการสนับสนุนจากเสนาบดีตระกูลขุนหาญ ซึ่งกำลังมีบทบาทและอิทธิพลทางการเมืองอยู่ในขณะนั้น¹⁴ ทำให้ทรงตระหนักว่า ทรงไม่มีพระราชอำนาจอย่างแท้จริงในฐานะพระมหากษัตริย์ ประกอบกับขณะนั้น เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (พระอนุชาร่วมพระราชบิดาและพระมารดา) ทรงมีศักยภาพเป็นเจ้านายอีกพระองค์ที่จะเป็นกษัตริย์ได้ และดูเหมือนมากกว่าพระองค์ เพราะนอกจากพระชาติกำเนิดจะเสมอกัน ยังทรงมีประสบการณ์ ในการบริหารบ้านเมืองมีอำนาจอิทธิพลในหมู่ขุนนางไทย และเป็นที่ยอมรับในหมู่ชาว

---

¹³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมรังษานุภาพ, ความทรงจำ, (พระนคร: ศิลปบรรณาคาร, 2514), หน้า 63.

¹⁴ ปรตดูรายละเอียด เกี่ยวกับเหตุผลของเสนาบดีตระกูลขุนหาญ ใน ปิยนาด ขุนหาญ "แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ขุนหาญ) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5" วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, บทที่ 3.

ต่างประเทศ¹⁵ สถาปดงกล่าว จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามสร้างสิทธิธรรมทางการเมืองขึ้นด้วยพระองค์เอง

ขณะเดียวกันรัชสมัยของพระองค์ก็เป็นยุคหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ อันสืบเนื่องมาจากการติดต่อดำขายกับชาติตะวันตก และอิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งกำลังคุกคามประเทศต่างๆ ในทวีปเอเชีย เช่น พม่า จีน อินเดีย เป็นต้น อันเป็นผลให้พระองค์ทรงตระหนักว่ารัฐสยามต้องเผชิญหน้ากับปัญหาเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม พระองค์ได้ทรงใช้ประสบการณ์ตลอด 27 ปี ที่ทรงผนวช มาปรับใช้กับสภาพการเมืองในรัชสมัยของพระองค์ ดังนี้

1. ทรงใช้พุทธศาสนาเน้นความดีศีลธรรมของสถาบันกษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พุทธศาสนาเน้นความดีศีลธรรมของสถาบันกษัตริย์ให้เพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น โดยทรงเชื่อมโยงสถาบันพระมหากษัตริย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา ดังปรากฏหลักฐานใน "ตำนานพระแก้วมรกต"¹⁶ ดังนี้

---

¹⁵ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. เรื่องพระราชกระแสเรื่องชาวนอกประเทศเล่าถากันว่าไทยตีญกับเรือขุดคลอง ค.ศ. 1218 (2400) เลขที่ 136.

¹⁶ โปรดดูรายละเอียดใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ตำนานพระแก้วมรกต (พระบรมราชาธิบาย และคาถาตำนานพระแก้วมรกต) ใน เรื่องราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในรัชกาลที่ 4 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐาสารี ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 12 กค.2505, หน้า 61-77.

... พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุตราชวงศ์ล้านช้างเวียงจันทน์เสด็จมาพระยาลาว
ในครั้งนั้น จึงได้พระพุทธรูปมากราบพระองค์นี้ไว้ ก็เพราะอันบิณฑุบริดคิด
เช่นวัณษาเป็นเจ้าผู้สมโภชพระบิณฑุษาเชิญให้เข้าคนทรง แม่มณฑาท้าว
เจรจาล่องลวงคนไปข้างๆ หานบิณฑุโดยศรัทธาต่อพระพุทธรูปคุณตรงๆ ไม่ จึง
ทนทานกำลังทหารและพระบัญชาบารมีสมเด็จพระเจ้ามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ได้...¹⁷

จากกระบวนการเรียนรู้ของพระองค์ ที่มีแต่ดั้งเดิมได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลแนวคิด
รัฐและกษัตริย์แบบจารีตยังคงมีอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะเรื่องบารมี ทรงเห็นเรื่องบารมีของผู้ที่จะได้
เป็นพระมหากษัตริย์ว่า หากมีบุญบารมีเพียงพอแล้ว ไม่มีใครสามารถที่จะต้านทานบารมีของผู้ที่ได้
ตั้งปรากฏในประกาศว่า

... อนึ่ง เมื่อเวลาพระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
พระองค์นั้น ๆ จะเจริญสำเร็จเป็นอย่างยิ่งในปัจจุบัน
ชาตินี้ เมื่อเวลาจะเสด็จมาเกลิงถวัลย์ราชสมบัตินั้น
เหตุใด ๆ ถ้าผู้กำลังใด ๆ ที่จะขัดขวางกั้นพระบารมีอยู่
ก็ดูเหมือนมีพิพาทภาพเทพดาบันดาล ให้เหตุนี้ ๆ
อันตรธานเกลือนหายกลายเป็นแล ผู้ซึ่งจะเป็นศัตรูนั้น
ก็หลีกเลี่ยงไปเอง ฤกภายหลังมาเกรงพระบารมี ยอมเข้า
เป็นมิตรเห็นประจักษ์ ดังนี้ อัศจรรย์...¹⁸

¹⁷ ตำนานพระแก้วมรกต, หน้า 66.

¹⁸ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสมมตอมรพันธ์, ประกาศพระราชพิธี เล่ม 2,
หน้า 124.

ความคิดในเรื่องบารมีที่ได้สะท้อนใน การแปลศิลาจารึกวัดป่ามฆังและอิเหนา การประจักษ์ อันเป็นผลงานของสมเด็จพระปรมหาราชวเรศวรียาลงกรณ์ ปรากฏว่าบุญบารมีของ พระเจ้าลิไท กับรัชกาลที่ 4 นั้นคล้ายกันมาก โดยเฉพาะบุญบารมีของรัชกาลที่ 4 ขณะทรง ผนวชมีถึง 9 ครั้งด้วยกัน โดย 6 ครั้งเป็นไปในระหว่างที่เสด็จอุรังค

2. ทรงใช้สัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาเชื่อมโยงอำนาจบารมีกับสถาบันกษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระพุทธรูป คือ พระพุทธรูปมหาณีรัตนปฏิมากรรม (พระแก้วมรกต) มาเชื่อมโยงกับราชวงศ์จักรี ว่าเป็นพระพุทธรูปคู่บุญบารมีของ ราชวงศ์จักรี และเป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะสูง สามารถคุ้มครองราชตระกูลและราชอาณาจักร ให้พ้นภัยอันตรายทั้งปวง¹⁹ ซึ่งจุดประสงค์ที่พระองค์ทรงนำมาเชื่อมโยงนั้น ปรากฏอยู่ใน "ตำนานพระแก้วมรกต" ที่ทรงพระราชนิพนธ์อธิบาย และทรงพระราชนิพนธ์สำหรับอัสสัมชัญใน พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันจวตมณฑลเย็น พระราชพิธีศรีสังข์จะปานกาล ซึ่งได้กระทำ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โดยทรงยกตัวอย่างว่า "การที่พระนครศรีอยุธยาเป็นพระมหานครอันใหญ่ เห็นจะด้วยไม่ได้พระพุทธรูปรัตนปฏิมากรรมพระองค์นี้ มาไว้ในพระนคร จึงมีข้าศึกต่างประเทศมาประชิดถึงชนพระนครเป็นหลายครั้ง และมีเหตุเปลี่ยน พระเจ้าแผ่นดินต่างพระราชวงศ์และสืบราชสมบัติ ต้องรบพุ่งในกลางพระนครก็มี"..²⁰

ลักษณะดังกล่าวนี้สอดคล้องกับความแปลหลักศิลาจารึกวัดป่ามฆัง ภาษาเขมร ที่ ทรงค้นพบคราวเสด็จอุรังคมณฑลฝ่ายเหนือ ซึ่งแปลโดย สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา ปวเรศวรียาลงกรณ์ ดังนี้

¹⁹ ตำนานพระแก้วมรกต, หน้า 68-77.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

... ครึ่งหนึ่งราษฎรเมืองสุโขทัยสยบแสงเงาเสียใจด้วยพระองค์
จากพระนคร เมื่อราษฎร เป็นดังนั้น ท่านจึงช่วยเชิญพระพุทธรูป
ทองคำ มาแต่เมืองจันทะเขต มาประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัย
สนองพระองค์พระชนก ถวายพระนามพระพุทธรูปทองคำ นั้นว่า
พระบาทสมเด็จพระเจ้ากษัตริย์เดง ชาติเลไทย ผู้เป็นพระบรม
ราชชนก อภิเษกได้เป็นอัครบพิตร อยู่ ณ เมืองสุโขทัย. 21

การแปลความดังกล่าวข้างต้น เป็นการเติมข้อความลงไปเพื่อให้เนื้อความสมบูรณ์
ความจริงแล้ว ความในหลักศิลาจารึกหลักนี้ เมื่อมีการแปลภายหลัง ปรากฏว่าไม่มีข้อความหรือ
เนื้อความดังกล่าวเลย²²

การแปลความเช่นนี้ น่าจะเป็นการสนับสนุนและเสริมสร้างการเชื่อมโยงสัญลักษณ์
ทางพุทธศาสนา ให้มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ทั้งนี้พบว่า พระราชานิพนธ์ "ตำนานพระแก้วมรกต"
ของพระองค์ ยังเป็นการสนับสนุน "กษัตริย์พุทธ" ให้ควบคุมพฤติกรรมของสังคม ของคนกลุ่มต่าง ๆ
และประเทศราชในอาณาจักรของพระองค์²³

²¹ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 1 ตอนต้น) องค์การ
ค้าของครุสภา, 2306 เรื่องแปลหลักศิลาเมืองสุโขทัยที่ 2 ซึ่งเป็นจารึกอักษรขอมโบราณ
โดยสมเด็จพระยาปวเรศวริยากรแห่งตรงแดง, หน้า 182-183.

²²ประชุมศิลาจารึก ฉบับสันักนายกรัฐมนตรี, หน้า 77-85.

²³ตำนานพระแก้วมรกต, หน้า 61-77.

ขณะเดียวกันก็ทรงเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ ในองค์พระแก้วมรกตให้มากยิ่งขึ้น ด้วยการ
โปรดให้พระสงฆ์มาบูชาพระพุทธรูปนี้ในวันอุโบสถ²⁴ และทรงแสดงความศรัทธาเลื่อมใสด้วย
การบริจาคเพชรเม็ดใหญ่ระดับพระอุณาโลม²⁵ ตลอดจนทรงประกาศเรื่องพระพุทธรูปขุขันธ์
โดยทรงเห็นว่า

... ของดี ๆ มีหลายสิ่งในพระราชอาณาจักร พระเจ้าแผ่นดินเมืองนั้น ๆ
องค์ใดมิใช่ท่านผู้มีพระบารมีควรจะได้ ครองเป็นเจ้าของสิ่งนั้น ๆ
ถึงจะได้มาเป้นพระเจ้าแผ่นดิน ก็ปี ก็เดือน ของดี ๆ ที่มีใน
พระราชอาณาจักรนั้น ก็เพียบให้ชุกชนชอนหาย จมดิน จมทราย
หรือ มีดีหาไปหวงปกปิดไว้ ไม่ให้ของนั้นเข้ามา ทำเป็น
เจ้าของแผ่นดินได้เมื่อใด ท่านผู้มีวาสนาบารมีควรจะครองเป็น
เจ้าของสิ่งที่ดีนั้น มาได้เป้นใหญ่ในแผ่นดิน แล้วก็เพียบ
ให้มีผู้ชู้ได้ไปพบนากวาย...²⁶

ดังนั้นเห็นว่าพระองค์ทรงนำความสำคัญของพระพุทธรูป ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธร
ศาสนามาเสริมสร้างบารมีของพระมหากษัตริย์ได้อย่างมีความหมาย อันเป็นการสร้างสถานภาพ
ความมั่นคงให้กับสถาบันรัฐและกษัตริย์อย่างสูง การเห็นดังกล่าวได้ปรากฏในงานเขียน
ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย ซึ่งแปลความความจากศิลาจารึกวัดป่าเม่งและศิลาจารึกหลัก

24 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

25 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2401 , (กรุงเทพมหานคร : องค์การ
ของครุสภา, 2503), หน้า 356

26 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน..

พ่อขุนรามคำแหง โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาภรณ์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนแปลงและสร้างขนบธรรมเนียมใหม่ ๆ ขึ้นมากมาย อันเป็นการสร้างความดีความชอบให้กับสถาบันกษัตริย์เป็นพิเศษ ทรงสร้างระบบกฎหมายที่ ตลอดจนพระราชพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์อย่างละเอียดละออมากยิ่งขึ้น ทั้งยังโปรดให้นำพิธีทางพุทธศาสนาเข้าไปพร้อมกับพิธีพราหมณ์เพื่อสร้างความเชื่อถือ และสร้างความดีความชอบในพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก โดยเพิ่มการสวดพระพุทธรูปเป็น 3 วัน²⁷ และทรงให้พระสงฆ์สวดใน พระราชพิธีตรุษสารท และการโศกนันท การมงคลพิเศษต่าง ๆ เพื่อให้พระราชพิธีดูดีมากยิ่งขึ้น เป็นการเห็นความสำคัญและสร้างความมั่นคงให้แก่สถาบันกษัตริย์เป็นอย่างดีพระราชกรณียกิจดังกล่าวสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงลัทธิจักรีवादปามะม่วง ของ พระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาภรณ์ ดังนี้

...และพระองค์ทรงทราบวิชัยภูมิ มบูรณ์ มีชัยยาวสี่พันห้า
และอักษมาส อธิกวาร ซึ่งจะมีมา และปีเป็นปกติที่ดี
พระองค์ทรงพระอนุสรณ์ถึงกาลที่ไม่ถูกต้องตาม
ลัทธิพระพุทธศาสนา จึงทรงทำดาราทวารมาสเป็นเดิม
ไม่มีหนักปราศไพบรเทศใดจะเสมอพระองค์ได้. .²⁸

²⁷ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2401, หน้า 356.

²⁸ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 1 ตอนต้น, องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), หน้า 177.

แต่ในการแปลความศิลาจารึกหลักเดียวกันนี้ ในสมัยหลัง มีการแปลว่า

...ทรงพระปรีชาโกลาริก ฝ่ายนั้นสิ้นเดือน 4
 ที่ควรรมา...หลังด้กราช มีอักษมาศ พระองค์
 ก็ทรงแก้ไขให้สะอาดทรงตรวจสอบแล้ว อาจรูป
 ที่เป็นปรกติมาส และอักษมาศ วันวาร นักษัตร
 โดยสังเขป และโดยปฏิทินสำเร็จรูป
 สมเด็จพระพิตรอาจอน อาจลบ
 อาจเพิ่ม หน้า...
 โดยประสิทธิภาพในพระกรณียกิจทุกมาตรา
 ปรากฏเป็นศรีเกียรติยศอันแท้จริง...²⁹

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีคุณลักษณะของพระมหากษัตริย์ในรูปแบบใหม่ คือ การมีพระราชกรณียกิจในการดูแลทุกข์สุขของราษฎรด้วยความมีคุณธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนา จากลักษณะการปกครองของพระมหากษัตริย์ที่ผ่านมา แม้ว่าพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์จะทรงประพฤติพระองค์ตามแนวพุทธราชา และแนวธรรมราชา แต่ราชประเพณีและอิทธิพลตามคติเทวราชาได้เป็นข้อจำกัด ทำให้กษัตริย์และราษฎรห่างเหินกัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชวิจารณ์ว่า..
 "พระมหากษัตริย์แต่เดิมนั้นคล้ายกับพระประธานที่ประดิษฐานอยู่แต่ภายในพระอุโบสถ"³⁰

²⁹ สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึก ภาค 1, คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2521, หน้า 80.

³⁰ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404, หน้า 128.

ดังนั้นพระองค์จึงมีพระราชดำริที่จะทรงสร้างความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรโดยทรงเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีเก่า ปรารถนาให้ราษฎรทั่วไปเข้าเฝ้าได้อย่างใกล้ชิด ให้ราษฎรสามารถรับเสด็จด้วยการจัดเครื่องบูชาตามถนนหนทางได้ตามประเพณีของตน³¹ และสามารถถวายฎีกาต่อพระองค์โดยตรง เพราะประเพณีการถวายฎีกาแต่เดิมนั้น มีพิธีมากมาย และซับซ้อนมากกว่าที่จะอำนวยความสะดวกแก่ราษฎรอย่างจริงจัง³² ซึ่งการรับฎีกาแบบใหม่ของพระองค์นั้นสอดคล้อง กับ พ่อขุนรามคำแหง สมัยสุโขทัย ดังนี้

...ปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่ง แขนงไว้หนั โพรฟ้าหน้า(ปก)
 กลางบ้าน กลางเมือง มีก้อยมีควม เจ็บท้อง ช้องใจ
 กล่าวถึง เจ้าเมืองขุนบัว ไบสันกะ(ตั้ง) ถิ่นท่านแขนงไว้
 พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้...³³

3. ทรงใช้ประสบการณ์ส่วนพระองค์ตอนก่อนเสวยราชย์สมบัติมาบริหารงาน

สืบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ในบวรพุทธศาสนาเป็นเวลานานถึง 17 ปี ทำให้พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถและเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก และทรงดีความในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาได้โดยไม่ต้องอาศัยพระสงฆ์ อันแสดงถึงพระปรีชาสามารถที่เหนือพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ในขณะที่เดียวกันพระองค์ทรงรอบรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ ของกิจการสถาบันสงฆ์เป็นอย่างดี

³¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 281-287.

³² วอลเตอร์-เอฟ เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, หน้า 29.

³³ พริยะ ไกรฤกษ์, จารึกพ่อขุนรามคำแหง การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (กทม.: อมรินทร์การพิมพ์, 2532), หน้า 66.

ตั้งขึ้นจึงทรงดำเนินจัดการเรื่องศาสนาและองค์คณะสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ทรงพยายามที่จะสร้างภาพพจน์ให้พุทธศาสนา่าเสื่อมใส โดยการควบคุมพระสงฆ์ให้มีความประพฤติที่สมควร การออกประกาศพระราชบัญญัติจำนวนมากที่สำคัญ ได้แก่ ปีพ.ศ. 2396³⁴ ในขณะที่เดียวกันก็ทรงพยายามสร้างศรัทธาในตัวพระองค์ให้เกิดขึ้นในหมู่พระสงฆ์มหานิกาย ซึ่งเป็นพระสงฆ์กลุ่มใหญ่ในพระราชอาณาจักร ทั้งนี้เนื่องจากการที่พระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัตินั้น คงจะทำให้พระสงฆ์มหานิกายเกิดความไม่มั่นคงหนัก เกเรงจะไม่ได้รับความยุติธรรม ดังนั้นพระองค์จึงต้องสร้างภาพพจน์และความเชื่อมั่นให้เป็นที่ปรากฏว่า ทรงมิได้มีอคติต่อนิกายใดและพยายามปฏิบัติต่อพระสงฆ์ทั้งสองนิกายอย่างเท่าเทียมกัน สิ่งที่พระองค์ทรงดำเนินการ เช่น การตั้งพระราชอาคันนะจะทรงพิจารณาจากอายุพรรษาและคุณธรรม มากกว่าที่จะใช้พิจารณาจากนิกายที่สังกัดของพระสงฆ์นั้นๆ ปรากฏว่าทรงเลือกและสถาปนากรรมพินิตชินโอรส ซึ่งเป็นพระสงฆ์มหานิกายขึ้นดำรงตำแหน่งพระสังฆราชเจ้า³⁵ ในขณะที่เดียวกันก็ทรงให้ความอุปถัมภ์พระสงฆ์ทางด้านเศรษฐกิจอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งทรงย้ายให้พระสงฆ์ทั้งหลายระลึกถึงพระคุณของพระมหากษัตริย์ว่า

---

³⁴ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2401, หน้า 80.

³⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 50-83.

...แต่ถ้าว่าพระสงฆ์ตั้งแต่ราชาคณะฐานานุกรม ผู้ใหญ่ผู้ใหญ่ลงไป จนพระสงฆ์อนุจรสาส์น เสียเหมือนคนแดดคนเดือน เป็นสาวโลก หัวใบไม่มีใครคิดถึง ซ่างฝ่ายคฤหัสถ์ ก็เข้ามารับราชการในวัง เห็นดีเห็นชอบเอาเห็ใจ ด่างหน้า กลับไปบ้าน มือเปล่า ๆ ทุก ๆ วัน ได้รับน้อยกว่าพระสงฆ์โดยมาก...³⁶

4. การปรับตัวต่อวิทยาการตะวันตก

สืบเนื่องจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยาการความเจริญก้าวหน้าของตะวันตกกำลังแพร่หลายอย่างรวดเร็ว แต่ราษฎรชาวไทยส่วนใหญ่ขณะนั้นยังคงยึดความเชื่อทางพุทธศาสนาที่แสวงหาความสุข เพื่อความหลุดพ้นมากกว่าความเจริญทางวัตถุ ความสนใจความเจริญด้านนี้จึงมีน้อย พระองค์ทรงเห็นว่า เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งในการที่ราษฎรชาวไทยจะต้องปรับตัวเพื่อรับความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการใหม่ๆ นี้ โดยพระองค์ทรงอธิบายว่าสิ่งที่วิทยาศาสตร์ค้นพบในปัจจุบันนี้ เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงหยั่งรู้เมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว แต่ที่ไม่ได้ตรัสไว้อย่างละเอียด เป็นเพราะไม่มีประโยชน์ต่อการปฏิบัติ เพื่อความหลุดพ้น และทรงเห็นว่าไม่มีอะไรในพุทธศาสนาที่ขัดกับหลักปัจจุบัน³⁷

---

³⁶พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4, พระบรมราชโองการให้กราบทูลกรมหมื่นบวร, หน้า 167.

³⁷เอ.พี. กฤษวิวัฒน์, หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, แปล, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้ากรุงสยาม, (พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมนิยมศาสตร์, 2514), หน้า 36.

นอกจากนี้พระองค์ทรงลองทำทุกอย่างด้วยเหตุผลโดยเฉพาสถาบันกษัตริย์ และสถาบัน

สงฆ์พระองค์ทรงกล่าวว่า

...ที่แท้ในหลวงทุกวันนี้ ก็คือพระพุทธรูปศาสนา
แต่ถ้าถือแต่เฉพาะเนื้อ แต่แก่นเปลือกและกระพี้ ๆ รั้ง ๆ
สกปรกโสโครก ก็กะสมปะปนระคนอยู่ จะถือด้วยไม่ได้
เมื่อเห็นว่าสิ่งไรไม่ดีก็จะดัดสิ่งนั้น ถึงกระนั้นการ
อันใจ เปนอย่างธรรมนิยมเปนแบบแผนเคยมาแล้ว
ก็ย่อมจะให้เปนไปตามเคย...³⁸

... เมื่อมีเหตุอะไร ชื่นเล็กห้อย ในพระราชฐาน คือ ประชวรต่อเจ้า-
สีกสำคัญ สิ้นพระชนม์ไป หรือเกิดพิณโพบอะไรเป็นความประหลาด
ราชาคณะก็กรูกันเข้ามาเยี่ยมเยียนถวาย จะหน้าถวายตัวว่าเห็น
แก่พระบารมี ฝ่ายพระเจ้าอยู่หัวท่านก็คิดหลอกลวงพระราชอาชญา
ไปต่าง ๆ ว่าท่านเจ็บจนทนทาน ศรีทธาเลื่อมใส ฝั่งไหน ก็มีแต่ทำบุญ
ด้วยท่านคิดว่า พระสงฆ์นั้นยอมไปสู่มหา แทนทุกเผ่า ทุกเชื้อ
ทั้งในกรุง นอกกรุง จะได้เอาความดี ของท่านไปเที่ยวเล่าขาน
ว่าเป็นพระโพธิสัตว์ จะได้ตรัสแต่พระโพธิสัตว์ จะได้
ตรัสแก่พระโพธิญาณหรือมร่ออยู่แล้ว...³⁹

---

³⁸ วิจารณ์ เล่ม 5 27 เม.ย. ร.ศ.109, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว, พระราชนิพนธ์ว่าด้วยการพุทธศาสนา, หน้า 349-350.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

"กิจจานุกิจ" ⁴⁰ ที่ตีพิมพ์ในปลายรัชกาลที่ 4 ใจความของหนังสือนี้อาจกล่าวได้ว่า เข้ามาแทนที่ไตรภูมิ (พระร่วง) ในการอธิบายโลกซึ่งกำลังย่างเข้าสู่ยุคใหม่ เป็นการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก หนังสือกิจจานุกิจเป็นการพยายามที่จะปฏิรูปศาสนาพุทธให้หลุดพ้นจากความเชื่อถือและยึดมั่นในทางไสยศาสตร์ลัทธิพราหมณ์ ให้พยายามแยกแยะระหว่างความเชื่อที่มีเหตุผล และความเชื่อที่ไม่สามารถอธิบายได้ ตลอดจนให้หันมาตระหนักถึงความบริสุทธิ์ของพระธรรมวินัย โดยเปรียบเทียบกับศาสนาอื่นอย่างเป็นเหตุผล ขณะเดียวกันรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นผู้เริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงขึ้น โดยทรงศึกษาภาษาอังกฤษ ประวัติศาสตร์ การเมืองและการปกครอง ⁴¹ ตลอดจนความก้าวหน้าด้านอื่นๆ เป็นตัวอย่าง ทำให้มีผู้สนใจศึกษาตามพระองค์ในกลุ่มชนชั้นหน้ามีจำนวนมากขึ้น และสิ่งที่เป็นตัวสื่อสาร คือ หนังสือพิมพ์ ซึ่งพวกมิชชันนารีอเมริกัน โดยเฉพาะหมอบรัดเลย์ ได้เริ่มตีพิมพ์บางกอกรีคอร์ดเดอร์ (Bangkok Recorder) ขึ้น โดยบรรจุข้อคิดเห็นและความรู้ใหม่ ๆ ไข่มายมาย ประกอบกับวัฒนธรรมตะวันตกเริ่มไหลบ่าเข้ามาอย่างไม่ขาดสาย จึงมีผลทำให้สภาพของสังคมไทยเปลี่ยนไป ดังนั้นรัฐบาลไทยจึงต้องจัดการศึกษาแก่ราษฎร

ข. สภาพทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชโอรส ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระนางเซอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ (สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี) พระราชสมภพเมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2396

---

⁴⁰โปรดดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ "กิจจานุกิจ" (ธนบุรี : โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, 2508).

⁴¹ความทรงจำ, หน้า 95-99.

ในช่วงขึ้นครองราชสมบัติ โดยมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชภารกิจที่สำคัญคือการบำรุงพระพุทธศาสนา การเสด็จประพาสต่างประเทศ โดยยังมีได้ทรงมีบทบาททางการเมืองและการปกครอง ทั้งที่ทรงทราบในพระหฤทัยดีว่า "พระองค์" คือ ผู้ที่มีความชอบธรรมและสิทธิธรรมในการเป็นกษัตริย์บริหารบ้านเมืองตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่สภาพของการเมืองขณะนั้นไม่เอื้อต่อการที่จะทรงมีพระราชอำนาจในฐานะกษัตริย์อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะอิทธิพลส่วนใหญ่อยู่กับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และยังคงมีความขัดแย้งอยู่ในที่ระหว่างพระองค์กับกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญด้วย⁴² ต่อมาเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์อย่างสมบูรณ์ ปัญหาความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งเริ่มอย่างเห็นได้ชัดมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 และได้ทวีความรุนแรงขึ้นและกระทบต่อความมั่นคงของบ้านเมือง ซึ่งเป็นที่ประจักษ์ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และผู้หน้าอื่น ๆ ดังจะเห็นได้จาก กรณี ร.ศ.112 กองทัพเรือฝรั่งเศสที่อินโดจีนยกเข้ามาปิดอ่าวไทยทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโทมนัสพระทัยยิ่ง⁴³

สภาวการณ์ดังกล่าว เป็นบทเรียนที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักพระทัยดีตลอดเวลาว่า พระองค์จะต้องเร่งสร้างกลไกแห่งอำนาจรัฐ เพื่อที่จะรวมความเป็นอาณาเขตของรัฐเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจรัฐ ดังจะเห็นได้ในพระราชกระแสดำรัสที่ประทานแก่การเปิดโบราณคดีสิมอสร ดังนี้

---

⁴²โปรดดูรายละเอียดใน ปิยนาก บุนนาค "แนวความคิด และบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5", อ้างแล้ว.

⁴³ทรงศรี อัจฉอรน, การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิภายนอกอาณาเขต กับประเทศมหาอำนาจในรัฐสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2512, หน้า 81-84.

...ประเทศที่ทั้งหลายซึ่งได้ควบคุมกันเป็นชาติ และประเทศซึ่ง
 ย่อมถือว่าเรื่องราวของชาติตนและประเทศตนเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งจะพึง
 ศึกษา และพึงสั่งสอนกันให้รู้ชัดเจนแม่นยำ เป็นวิชาหนึ่ง ซึ่งจะได้
 แผลงความคิดและความประพฤติ ซึ่งพึงจะเห็นได้ เลือกลงในการ
 ที่คิดและชอบชั่วและดี เป็นเครื่องชักนำให้เกิด ความรักชาติและรัก
แผ่นดินของตัว ถึงแม้ว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องที่ชั่วช้าไม่ดีอย่างใด
 ก็เป็นเครื่องที่จะจําไว้ในใจเพื่อที่จะละเว้นกีดกันไม่ให้ความ
 ชั่วช้าไม่ดีนั้นมาปรากฏขึ้นได้อีก...⁴⁴

ลักษณะดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญา ที่มีผลต่อรูป
 แบบการเขียนประวัติศาสตร์ ดังได้กล่าววิเคราะห์ไปแล้ว.

1.3 งานเขียนประวัติศาสตร์เพื่อเกียรติยศและความสามัคคีในชาติ : ข้อสรุปของ การเปลี่ยนแปลง

จากสภาพความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญา และทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 4-5 นั้น
 มีปัญหาสำคัญคือ การเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตกและการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก
 เพื่อบรรลุต่อปัญหาเหล่านี้ คือ ความอยู่รอดของราชอาณาจักร ส่งผลให้เห็นความเปลี่ยนแปลง
 อย่างชัดเจนในทางรูปธรรม ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางนามธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความคิด
 และภูมิปัญญา ซึ่งในส่วนหนึ่งสะท้อนออกมาทาง งานเขียนประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น ขณะ
 เดียวกันก็ตอบสนองสถานะของชนชั้นนายของสังคม และเป้าหมายทางการเมืองในระดับสูงด้วย

---

⁴⁴ ว่างิน นคร พันธุนรงค์, การศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศและประวัติศาสตร์
ในยุคก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, โครงการตำรามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2526,
 หน้า 1.

การปรับและการก่อตัวของแนวคิด ภูมิปัญญาโลกทัศน์ของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ นับแต่การปราบดาภิเษก ตั้งราชวงศ์ใหม่ของรัฐกาลที่ 1 การเข้ามามีบทบาทของชนชั้นหน้า ทั้งใน ส่วนของพระราชวงศ์และขุนนาง ซึ่งมีภูมิหลังมาจากการเป็นสามัญชน และขุนนางชั้นกลาง และผู้น้อย รวมทั้งสภาวะสงครามที่สืบเนื่องมาหลายปี ได้มีส่วนทำให้แนวคิด ภูมิปัญญาของชนชั้นกลาง ของสังคมได้มีโอกาส เข้าไปสะท้อนออกในระดับชนชั้นสูง การอธิบายโลก การอธิบายที่มาของ อาณาจักรและเหตุผลในการวางแผนประเพณีปฏิบัติ จำต้องปรับให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง การอธิบายความเป็นสมมติเทวราชเพียงอย่างเดียวไม่สามารถเกลี้ยกล่อมความจงรักภักดี และความเชื่อมั่น ศรัทธาได้จากผู้อยู่ใกล้ชิด ซึ่งรู้อยู่แก่ใจในภูมิหลังของความเป็นปวงชนเหมือนกัน

ฉะนั้นคำอธิบายเพื่อสร้างการยอมรับสิทธิอำนาจ จึงจำเป็นต้องอาศัยหลักเหตุผล การอธิบายใหม่ หลักคำอธิบายตามแนวศาสนา เป็นหลักการสำคัญที่สามารถนำมาใช้ได้ นั่น คือ คำอธิบายในเรื่องกฎแห่งกรรม มนุษย์มีสภาพชีวิตต่างกัน เนื่องจากอดีตกรรมต่างกัน เป็นคำอธิบายพื้นฐานเพื่อรองรับอุดมการณ์ของรัฐ ทั้งในแง่ของการยอมรับสิทธิอำนาจของพระมหากษัตริย์ และในทางกลับกันก็เป็นการอธิบายเพื่อให้ทุกคนยอมรับสภาพชีวิตของตน รวมทั้งการยอมรับระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ของสังคมด้วย พระมหากษัตริย์ได้รับการเห็นในฐานะที่ทรงเป็น พระโพธิสัตว์และเป็นธรรมิกราชาธิราชซึ่งทำหน้าที่ให้คนในจักรวรรดิ มีวิถีชีวิตถูกต้องตามหลักการ ศาสนาพุทธและทรงกอบปรี่ด้วยคุณธรรม คือ พระปัญญาคุณ และพระกรุณาคุณ ทรงตัดสิ้นคดีความ ทรงเป็นใหญ่เหนือแผ่นดิน ทรงยังคนทั้งหลายให้ยินดีด้วยทศพิธราชธรรม⁴⁵

รวมความแล้วเป็นแนวคิดในการอธิบายโลก อธิบายสังคมการเมืองด้วยเหตุผล ขณะเดียวกันก็มองเห็นลักษณะความเป็นจริง ที่มนุษย์ธรรมดากระทบกันอันสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมในเวลาหนึ่ง ทั้งในส่วนของชนชั้นหน้าของสังคม และชนชั้นกลางของสังคม ซึ่งก่อตัวขึ้นเพราะความเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ ที่ขยายตัวไปสู่ระบบเศรษฐกิจกิจการค้ามากขึ้น เป็นลำดับ อันเป็นผลมาจากหลายปัจจัย กล่าวคือ การขยายตัวของการค้าโดยรัฐ การค้ากับ

⁴⁵ สายชล วรรณรัตน์, "พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง...", หน้า 204-207.

ต่างประเทศทั้งในระดับรัฐและพ่อค้า การลดการเข้าเดือนของไพร่ การใช้แรงงานจ้างในกิจกรรมต่าง⁴⁶ เช่น การต่อเรือ การเดินเรือค้าขาย การทำน้ำตาลการเรียกเก็บภาษีจากการผลิตสินค้าหลากหลายชนิดขึ้น ฯลฯ เศรษฐกิจการค้าดังกล่าวได้สร้างคนชั้นกลางขึ้นในสังคมไทย ทั้งคนชั้นกลางที่เป็นคนไทยเองและคนชั้นกลางที่เป็นชาวจีน และเชื้อสายจีนในประเทศไทย ท่ามกลางการขยายตัวและเปลี่ยนแปลงทั้งหลายนี้ ความคิดภูมิปัญญาของคนชั้นกลางก็เริ่มเพาะเชื้อ และนี่เองคือพื้นฐานประการหนึ่งในการเกิดแนวความคิดภูมิปัญญาแบบชนชั้นกลาง ที่สอดคล้องกันทั้งในสังคมส่วนบน คือ คนชั้นหน้าและสามัญชนกลุ่มของสังคม

ลักษณะแนวคิด ภูมิปัญญาของคนในสังคมไทยดังกล่าว เป็นพื้นฐานเดิมที่ดำรงอยู่ และเมื่อแนวคิดอิทธิพลของตะวันตกแพร่สะพัดเข้ามา ก็ยิ่งแต่งเติมการขยายตัวของแนวคิดใหม่ ซึ่งมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 4-5 จึงมิใช่ผลจากอิทธิพลตะวันตก หรือปัจจัยภายนอกเพียงประการเดียว หากแต่เป็นผลของการผสมผสานของปัจจัยภายในสังคมเองกับปัจจัย หรืออิทธิพลภายนอก ในส่วนของแนวคิด ภูมิปัญญาที่ผสมผสานกัน เข้ามานี้เป็นเพียงหล่อความคิดใหม่ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย และมีแก่นแนวคิดกระแสหลักเสียทีเดียว เพราะแนวคิดจารีตเดิมที่ฝังตัวมาเป็นเวลานานยังคงดำรงอยู่เหนียวแน่นหลาย ๆ กรณี จึงปรากฏแนวคิดและวิถีปฏิบัติที่ขัดแย้งกันอยู่ในตัว กรณีของงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยก็เช่นเดียวกัน การเขียนพงศาวดารซึ่งได้รับการใส่ใจแต่งและชำระถูกใช้ประโยชน์ เพื่ออธิบายความสืบเนื่องของพระราชอำนาจกษัตริย์ราชวงศ์ใหม่ ณ เมืองหลวงแห่งใหม่ และการรวมศูนย์ความรู้สึกสำนึกร่วมกันของสังคมไทย โดยเฉพาอย่างยิ่งในกลุ่มชนชั้นหน้า ก็ได้รับการใส่ใจนำมาเขียนแต่งหรือชำระสะสางอีกวารหนึ่ง เป็นพิเศษในช่วงสมัยของการเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตก เพื่ออธิบายฐานพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่ยอมรับของกลุ่มอำนาจการเมืองภายใน และกลุ่มอำนาจการเมืองภายนอก

⁴⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมการผูกพันวัฒนธรรมต้นรัตนโกสินทร์,

(กทม. : สถาบันไทยคดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), 2523, หน้า 70.

การอภิปรายและการใช้พงศาวดารคราวนี้ มีการปรับตัวตามเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป อันเป็นสภาพแวดล้อมในเวลานั้น เพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติและสถาบันสำคัญ ๆ ผู้ปกครองและชนชั้นนำไทยพยายามสร้างความเป็นรัฐชาติขึ้นมา เพื่อความเป็นรัฐเอกราช รัฐหนึ่งในประชาคมโลก จากรัฐจารีตเดิม ซึ่งเห็นความเป็นศูนย์กลางที่พระมหากษัตริย์ และเมืองหลวง มาสู่การเป็นรัฐชาติเพื่อเผชิญหน้ากับลัทธิล่าอาณานิคมที่คุกกรุ่นอยู่รอบบ้าน การสูญเสียดินแดนบางส่วนในสมัยรัชกาลที่ 5 ยิ่งเป็นตัวกระตุ้นให้ต้องสร้างรัฐชาติที่มีองค์ประกอบของอาณาเขตที่แน่นอน มีประชาชนซึ่งมีภาษาวัฒนธรรมและประสบการณ์ในอดีตร่วมกัน มีรัฐบาลกลางซึ่งมีอำนาจในการปกครองทุกส่วนของรัฐ⁴⁷ ดังนั้นงานเขียนประวัติศาสตร์จึงเป็นไปเพื่อกษัตริย์ภาพและความสามัคคีในชาติ ซึ่งมีผลต่อคติความเชื่อเรื่องพระร่วงดังจะศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นต่อไป

2. ความเปลี่ยนแปลงของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยรัชกาลที่ 4-5

2.1 คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยรัชกาลที่ 4

ความเปลี่ยนแปลงของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบงานเขียนประวัติศาสตร์และสภาพการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ได้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานเขียนประวัติศาสตร์ด้วย ทั้งนี้เรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือ ได้กลายเป็นเรื่องราวของกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงสุโขทัย ตามหลักศิลาจารึก 2 หลัก ที่ได้พบ โดย "วชิรญาณ ภิกขุ" ซึ่งเสด็จอุตงค์มณฑลฝ่ายเหนือ ทรงค้นพบ

---

⁴⁷วิทย์ วิศุทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475 (กทม. : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2528), หน้า 11.

ศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหง และหลักศิลาจารึกภาษาเขมร วัดป่ามะม่วง* ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. 2376

เนื้อหาของหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง มีข้อความแสดงพระราชประวัติของพ่อขุนรามคำแหง ส่วนหลักศิลาจารึกภาษาเขมรวัดป่ามะม่วง มีข้อความแสดงพระราชประวัติของพระยาลิไท พระราชประวัติของกษัตริย์ทั้งสองนี้ได้แสดงให้เห็นว่าทรงเป็นผู้หาความรู้เรื่องมาสู่รัฐสุโขทัย และทรงทำให้ประชาชน มีความเป็นอยู่ที่ร่มเย็นเป็นสุข เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประมาณ 4 ปี คือ ในปีพุทธศักราช 2398 เมื่อเซอร์ จอห์น เบาริงราชทูตอังกฤษ เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษ ปรากฏหลักฐานจากพระราชหัตถเลขาของพระองค์ที่มีไปถึง เซอร์ จอห์น เบาริง เมื่อวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2398 มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่

---

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก เรื่อง ขอมและไทยโบราณอักษรจารึกในเสาศิลา
ณ เมืองสุโขทัย และ อภินิหารการประจักษ์.

... หนึ่ง ซ้ำพเจ้าขอส่งสาเนาอักษรโทบริบทน์ อันแรกเริ่ม
 ประดิษฐ์คิดเขียนขึ้นในเมืองไทยฝ่ายเหนือ เมื่อปีคริสต์ศักราช
 1282 นั้นมาให้แก่ท่าน 2 ฉบับ อักษรเหล่านี้ ได้มาจาก
 หลักศิลาอันจารึกอักษรนั้น ๆ ไว้ แต่ยังไม่ทำแล้วสำเร็จสมบูรณ์
 ในคราวนี้ ซ้ำพเจ้าจะขอส่งมาให้แก่ท่านในโอกาสอื่น เมื่อทำ
 เสร็จแล้ว..⁴⁸

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้พระราชทานความรู้เกี่ยวกับ
 อักษรไทย แก่ เซอร์ จอห์น เบาริง ซึ่งได้บันทึกไว้ว่า

... ตัวอย่างของอักษรสยามที่เก่าที่สุด ได้แก่ จารึก ประมวลปี
 ค. ศ. 1284 (1827) ที่ปรากฏอยู่บนเสาศิลาที่กรุงสุโขทัยราชธานี
 ของสยามแต่ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริส
 แก่ซ้ำพเจ้าว่าคานวณทางดาราศาสตร์ได้ ศักราช 120 (พ. ศ. 1827)
 เป็นที่ทราบกันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระราชาผู้มพระนามเป็นที่เลื่องลือของสยามตอนเหนือ
 เป็นผู้ทรงประดิษฐ์อักษรสยาม...⁴⁹

---

⁴⁸พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์เนื่องในงานฉลอง
 ครบรอบ 84 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ 1-5 ตุลาคม 2521, หน้า 307.

⁴⁹Bowring, Sir John, The Kingdom and People of Siam.
 Kuala Lumpur : Oxford University press, Duang kamol Book House,
 Bangkok, 1977. 2 volum. อ้างใน พิริย โกรฤกษ์, จารึกพ่อขุนรามคำแหง การวิเคราะห์
 เชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า 205.

การพระราชทานสาเนาอักษรโทโบราณ ให้แก่ เซอร์ จอห์น เบาริง น่าจะมีความหมายเช่นเดียวกับการพระราชทานพงศาวดารเขมรไป ให้พระเจ้าบรมพลีโยที่ 3 แห่งฝรั่งเศส และข้อความที่แสดงออกอย่างเปิดเผยในบันทึกที่ทรงมีถึง นายจอห์น ทอมสัน(John Thomson) ดังได้กล่าวไปแล้ว* ทั้งนี้จะพบว่าในพระราชหัตถ์เลขานับเดียวกันที่พระราชทานสาเนาอักษรโทโบราณ ได้ทรงกล่าวถึงเจตนาอย่างชัดเจนว่า

... เพื่อจะให้สมแก่คำที่ท่านขอมาโดยชอบ ข้าพเจ้ากับน้องชาย
ข้าพเจ้า คือ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ผู้มีอำนาจเต็มฝ่ายเรา
คนหนึ่ง ซึ่งได้รับแต่งตั้งเมื่อเดือนเมษายน ให้ไปรักษากับท่าน
ในพระนครนี้ กำลังพยายามตระเตรียมแต่งอำนาจกรมสยามอัน
ถูกต้อง จาเดิมแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาโบราณราชธานี เมื่อปี
ค. ศ. 1350 นั้น กับ ทั้งพงศาวดารพระราชวงศ์ของเราให้
พิสดารยิ่งกว่าที่ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงมาให้ท่านคราวนี้ . 50

---

* การสันนิษฐานเช่นนี้ ดูออกจะเป็นการตีขลุ่มเกินไป แต่อย่างน้อยการที่ยังไม่ให้ความ
สนใจต่อศิลาจารึกหลักนี้ เป็นเวลาถึง 22 ปี นับตั้งแต่มีการค้นพบ จนกระทั่งเซอร์ จอห์น เบาริง
เข้ามาในปี พุทธศักราช 2398 น่าจะเป็นไปได้ว่าจะมีความหมายตามนัยยะการเมืองดังกล่าว.
ซึ่งก่อนหน้าที่จะปรากฏหลักฐานดังกล่าวอาจจะมีการกล่าวถึงและอธิบายก็เป็นได้

50 พระราชหัตถ์เลขาทะบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , อ้างแล้ว, หน้า 307.

อย่างไรก็ตาม การอธิบายมูลเหตุ หรือต้นตอของการค้นพบศิลาจารึกดังกล่าว ได้ถูกอธิบาย โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ ในพระนิพนธ์ขอมแลไทยโบราณ อักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมือง สุโขทัย ในอภินิหารการประจักษ์และในเรื่องราวประวัติพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สารานุกรมเนื้อหาแสดงให้เห็นถึงสภาพของพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชเป็นภิกษุ และเปรียบเทียบของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้ากัมรเดงชัยศรีสุริยพงศ์ มหาธรรมราชาธิราชว่ามีพระจริยวัตร เหมือนกัน นอกจากนี้ยังทรงเล่าอภินิหารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวที่ผนวช และเสด็จจุดดงคัมภีร์ฝ่ายเหนือ อันแสดงให้เห็นว่าทรงเห็นบุญบารมี และทรงกล่าวว่า การค้นพบ ศิลาจารึก 2 หลัก กับพระแท่นศิลาอาสน์เป็นเสมือนเรื่องบอกเหตุว่า "วชิระญาณภิกษุ" จะมีบุญบารมี ได้เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไป*

นอกจากนี้การค้นพบหลักศิลาจารึกดังกล่าว ได้ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องพระร่วงในพระ ราชพงศาวดารเหนือเปลี่ยนแปลงไปด้วย คือ เป็นพระร่วงที่เกิดจากมนุษย์สามัญธรรมดา มี ความสามารถและสติปัญญาตามเหตุตามผลของธรรมชาติมนุษย์ ที่มีลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับสภาพ ความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาดังที่กล่าวแล้วในข้างหน้า ที่ชนชั้นหน้าเห็นความก้าวหน้าและความ สามารถตามสติปัญญาของมนุษย์

เมื่อมาพิจารณาการแต่งเรื่องของสมเด็จพระ ๓ กรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ดังกล่าว ที่ สหที่อันสภาพทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงเปรียบเทียบกับ กษัตริย์สุโขทัย ในจารึกหลักศิลานั้นจะต้องพิจารณาความเชื่อเรื่องพระร่วงในทางการเมืองนั้น น่าจะต้องทำได้ เฉพาะแต่สิ่งซึ่งเป็นความคิดของผู้นิพนธ์ ที่มีปรากฏอยู่ในงานเขียนเรื่องเหล่านี้ เท่านั้น โดยควรคำนึงเฉพาะความหมายทางการเมืองของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ให้จำกัดอยู่แต่เพียงว่า เป็นความคิดของสมเด็จพระ ๓ กรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ ซึ่ง เป็นผู้นิพนธ์เรื่องดังกล่าว

---

* โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก เรื่องขอมแลไทยโบราณอักษรจารึก ใน เสาศิลา ณ เมืองสุโขทัย และ อภินิหารการประจักษ์.

สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นผู้มีส่วนร่วมเหตุการณ์กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาโดยตลอด นับแต่ทรงผนวชในสมัยรัชกาลที่ 3 จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต

สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงมีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าฤกษ์ เป็นพระราชโอรสของพระบรมราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 2 ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาหย่อยเล็ก เมื่อวันที่พฤหัสบดี ที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2352 ตรงกับวันขึ้น 5 ค่ำ เดือน 10 ปีมะเส็ง จ.ศ. 1171⁵¹ เมื่อพระราชบิดาทรงได้รับพระราชทานอุปราชภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้ว พระองค์ทรงดำรงพระยศอย่างพระองค์เจ้าในพระราชวังบวรครั้นเมื่อพระราชบิดาทิวงคต จึงเสด็จมาประทับในพระราชวังหลวง ต่อมาสมเด็จพระอภัยยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดี ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอในเวลานั้น ได้ทรงนำพระองค์เจ้าฤกษ์ไปถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ามัญจวิหังสองพระองค์จึงทรงคืนเคยกันมาตั้งแต่นั้น ใน พ.ศ. 2365 พระชนมายุได้ 14 พรรษา ทรงบรรพชาเป็นสามเณร สมเด็จพระสังฆราช(ม) เป็นอุปัชฌาย์ เสด็จประทับ ณ วัดมหาธาตุ ได้ทรงศึกษาในสำนักพระญาณสมโพธิ (รอด) ทรงบรรพชาได้เพียง 4 พรรษา ก็ประชวรด้วยพระโรคไข้ทรพิษ จึงทรงลาบรรพชาเพื่อรักษาพระองค์ ครั้นหายประชวรแล้ว กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพย์ โปรดให้ทรงบรรพชาเป็นสามเณรที่วังพระราชบวรอีกครั้งหนึ่ง ทรงบรรพชามาจนทรงมีพระชนมพรรษาได้ 20 ปีใน พ.ศ. 2372 จึงทรงผนวชเป็นพระภิกษุ สมเด็จพระสังฆราช(อ่อน) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระอภัยยิกาเธอกรมพระปรมาธิบดีชินโรสและพระวิมลรักรัตน เป็นพระ

---

⁵¹ราชสกุลวงศ์, (พิมพ์ครั้งที่ 8 แก้ไขเพิ่มเติม, พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512), หน้า 105

กรรมมาวาจาจารย์ และอนุสาวนาจารย์⁵² เมื่อ พ.ศ. 2397 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งประทับอยู่ ณ วัดราชาธิวาส (วัดสมอราย) เสด็จย้ายไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงตั้งพระสงฆ์ธรรมยุติกายขึ้นอีกฝ่ายหนึ่ง พระองค์เจ้าฤกษ์ได้ตามเสด็จเจ้าฟ้ามงกุฎไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหารด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ครั้นเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ใน พ.ศ. 2394 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าฤกษ์ขึ้นเป็นเจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นบวรรัษฎุริยพันธ์ ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกาย และเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารสืบแทนเจ้าฟ้ามงกุฎ*

ดังนั้นจากความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ดังจะสะท้อนให้เห็นว่า ทรงยกย่องและเคารพในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก ทรงอธิบายให้เห็นถึงเหตุการณ์ก่อนเสวยราชย์ โดยเห็นนุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเสมือนกับพระยาสิทเทศตรีศรัศรีกรุงสุโขทัย ดังได้กล่าวไปแล้วข้างหน้า

---

⁵²ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 9 ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) "ประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, หน้า 190.

*โปรดดูรายละเอียดใน นันทนา วัฒนสุข, บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

เทพ สุนทรศาลทูล ได้วิเคราะห์ว่า⁵³ การที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระยาบวเรศวรียาลงกรณ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องขึ้นมามีไว้ว่าจงทรงอวดอ้างอภินิหารของกษัตริย์พระองค์นี้ [พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] แต่ทรงอ้างถึงเพื่อจะบอกนัยยะว่า..พระมหากษัตริย์ราชาลิไทกลับชาติมาเกิดเป็นพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว... สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช) ทรงเชื่อมั่นตามแนว การสอนของพระพุทธเจ้า เรื่องการเสวยพระชาติของพระพุทธเจ้าในพระชาติต่าง ๆ เช่น เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรในชาติสุดท้ายก่อนเกิดมาเป็นพระพุทธเจ้าในชาตินี้ ทรงเชื่อในพระโพธิสัตว์บาร์มีว่า พระโพธิสัตว์นั้นย่อมอุบัติพระโพธิสัตว์บาร์มีว่า พระโพธิสัตว์นั้นย่อมอุบัติมาสร้างพระบารมี จนกว่าจะถึงชาติสุดท้าย เกิดมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์ราชาลิไทจึงอุบัติมาเกิดเป็นพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในชาตินี้ ที่ทรงเชื่อเช่นนี้ เพราะมีอะไรก็เหมือนกันทุกอย่างคือ

1. เกิดมาเป็นเจ้าฟ้าในพระมหาเศวตฉัตรเหมือนกัน
2. แต่ยังมีได้ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากพระราชบิดาเหมือนกัน
3. ต้องเสด็จออกทรงผนวชเหมือนกัน
4. ทรงศึกษาเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกเหมือนกัน
5. ทรงเชี่ยวชาญในพระบาลีเหมือนกัน
6. ทรงได้พบพระเถระชาวต่างชาติ และทรงตั้งนิกายใหม่ขึ้นเหมือนกัน

พระมหากษัตริย์ราชาลิไททรงได้พระชาวลังกาเข้ามาตั้งนิกายเถรวาท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงได้พระภิกษุชาวอมฎุ เข้ามาช่วยตั้งนิกายธรรมยุตินั้น.. ความเหมือนกันอย่างนี้แหละทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้า กรมพระยาบวเรศวรียาลงกรณ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่อง "อภินิหารประจักษ์" (การประจักษ์แล้วในพระอภินิหารของพระจอมเกล้าฯ) ทรงพิมพ์หนังสือเรื่องนี้เป็นที่ระลึกในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระจอมเกล้าฯ เพื่อจะขึ้นนัยยะให้พระบรม

---

⁵³ เทพ สุนทรศาลทูล, วิจัยข้อเท็จจริงเรื่องดีลาจารย์อักษรไทยของพ่อขุนรามคำแหง, (กทม. : สำนักพิมพ์พระนารายณ์, 2534), หน้า 34-37.

วงศานุกรวงศ์ได้ทรงทราบกันว่า...พระจอมเกล้า ฯ นี้มิใช่ใครอื่นเลย คือ พระมหาธรรมราชาลิไท กลับชาติมาเกิดมาสร้างทางบารมีในชาตินี้..⁵⁴

การวิเคราะห์ของเทพ สุนทรศาลทูล แม้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นการตีความเอาเองและเป็น การวิเคราะห์ที่หาความสมเหตุสมผลไม่ได้ แต่สิ่งที่ เทพ สุนทรศาลทูล ได้กล่าวถึง ได้ จุดความคิดให้พบว่า สิ่งๆ ที่เหมือนกัน 6 ประการ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 กับ พระมหาธรรมราชาลิไทนั้น น่าจะสอดคล้องกับการใช้งานเขียนประวัติศาสตร์ มาสร้างสัจจินตนาการให้กับวีรบุรุษที่สำคัญ คือ เป็นการสร้างความเชื่อ (Myth-making) เพื่อเห็นให้เกิดความเชื่อมั่นศรัทธาต่อบุคคลอื่นๆ ขึ้นไปเหมือนกับการสร้างความเชื่อใน ยุโรป เป็นต้นว่า เรื่องกษัตริย์อาเธอร์ เป็นต้น

การสร้างความคิดความเชื่อเรื่องพระร่วงตามจารึกหลักที่ศิลาที่ค้นพบดังกล่าวนี้ สมเด็จพระ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงแสดงอย่างเด่นชัดไว้ใน "การแปลหลักศิลาเมืองสุโขทัย" ที่ รัชกาลที่ 4 ทรงค้นพบก่อนเสวยราชย์สมบัติ และใน "อภินิหารการประจักษ์" ซึ่งมีการกล่าวถึงข้อความในหลักศิลาจารึกดังกล่าวคล้าย ๆ กัน เมื่อเทียบกับการแปลความในสมัยหลังนี้หลักเดียวกัน นี้ (ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง) ปรากฏว่า เป็นข้อความที่กล่าวเสริมสอดแทรก สร้างความสำคัญให้ กับรัฐสุโขทัย ดังนี้

---

⁵⁴ เทพ สุนทรศาลทูล, วิจัยข้อเท็จจริง..., หน้า 36.

... ประชากรเป็นสุขสโมสรประชุมในเมืองขึ้น
 คู่จรรหารมิได้เป็นทาสหามีได้ เป็นไทยพลเรือนทั้งสิ้น
 เป็นสุขโขทัยทั้งเมือง เหตุตั้งนั้นนามเมืองจึงปรากฏว่า เมืองสุขโขทัย
 (คือไทยเป็นสุข)... 55

เมื่อตรวจดูกับการแปลศิลาจารึกหลักดังกล่าว ในสมัยหลังไม่พบข้อความดังกล่าวเลย*
 การบอกว่า สุขโขทัยไม่มีทาส น่าจะเป็นผลสะท้อนจากมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งโรงพยาบาลในขณะ
 นั้น และต่อมาดำเนินกิจการทำหนังสือพิมพ์ เผยแพร่ความรู้และวิทยาการ และที่สำคัญคือการนำ
 ความคิดมนุษยนิยม เหตุผลนิยมเข้ามาด้วย โดยเฉพาะในเรื่องการมีทาส ซึ่งจะสะท้อนในจดหมาย
 เหตุสยามไสมย ของหมอมสมิต ที่เปิดโอกาสให้ทาส ไพร่ ได้มีโอกาสร้องเรียนความทุกข์ยาก
 ลำบาก**

ในการแปลหลักศิลาจารึก อักษรขอมและไทยโบราณ จารึกเสาศิลาในเมืองสุขโขทัย
 ของสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ นอกจากจะแปลศิลาหรือภาษาเขมรวัดป่ามะม่วง
 แล้ว ยังได้แปลหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 พ่อขุนรามคำแหงด้วย โดยทรงเห็นเรื่อง "แรกบัญญัติตั้ง

55 ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1, หน้า 174-183 และใน "ขอมและไทยโบราณ
 อักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุขโขทัย และอภินิหารการประจักษ์", หน้า 1.

* ปรอดตฤภาคผนวกศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง

** ปรอดตฤรายละเอียดในจดหมายเหตุสยามไสมย ตั้งแต่เดือนเก้า ปีมะเมีย จัตวาศก
 จุลศักราช 1245 จนถึงเดือนแปด ปีมะแมเบญจศก จุลศักราช 1246 ที่ ห้องไมโครฟิล์ม หอสมุด
 แห่งชาติ.

ต้นเหตุหนังสือขึ้นในเมืองสุโขทัย" ของพ่อขุนรามคำแหง⁵⁶ ตลอดจนกล่าวถึงความสามารถ
ของพ่อขุนรามคำแหงที่สามารถปกครองบ้านเมืองให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุขได้

นอกจากนี้ในอภินิหารการประจักษ์ และในเรื่องราวพระราชประวัติรัชกาลที่ 4 ของสมเด็จพระ
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้กล่าวถึง ความสำคัญของหลักศิลา และพระแท่นศิลาอาสน์ใน
เหตุการณ์ครั้งที่ "วชิรญาณ ภิกขุ" ได้พบว่า

... ครั้น ณ วันขึ้นหกค่ำ.. เสด็จไปเที่ยวประพาสพบแท่นศิลา
แห่งหนึ่งอยู่ริมเนินปราสาท เขาก่อไว้เป็นแท่นหักพังลงมา
ตะแคงอยู่ ที่เหล่านักเมืองเขาเคารพสำคัญว่า เป็นศาลเจ้า..
คนเดินกรายเข้าไปหาอาราธนาไม่ได้ เกิดเจ็บไข้ไม่สบาย
เขาห้ามไม่ให้คนกล้ากรายเข้าไปใกล้ ทอดพระเนตรเห็นเสด็จตรง
เข้าไปที่แท่นศิลานั้น พวกกรมการปากสั่งทูลว่า กราบทูลว่า
ที่นั่นขลังนัก เสด็จทรงยืนประทับรับสั่งอย่างท่า ๆ เสด็จขึ้นทรง
นั่งบนแท่นศิลา รับสั่งว่า อยู่ท่าไมกลางป่า ไปอยู่บางกอกด้วยกัน
จะได้ฟังเทศน์ จำศีล ครั้นเห็นเจ็บสบายอยู่ เมื่อเสด็จกลับก็รับสั่ง
ให้ขอลงมาก่อเป็นแท่นไว้ให้ได้ดั่งมะขามวัดสมอราย.. กับเสาศิลา
จารึกเป็นหนังสือเขมร.. เสาศิลาที่เออลงนั้นติดต่อกันเป็นการอัศจรรย์
ดูเหมือนเทพเจ้าในเมืองนั้น จะบันดาลตั้งจะทูลว่า นานไปท่านจะได้
เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ มีพระเกียรติยศ เกียรติคุณ เช่น พระบาท
กมรเดงอัญ ศรีสุริยพงษ์รามาธรรมราชาอิราช ซึ่งเป็นเอกราชใน

---

⁵⁶โปรดดูรายละเอียด ในภาคผนวก " เรื่อง อักษรขอมแลไทยโบราณ จารึกหลักศิลา
ณ เมืองสุโขทัย".

เมืองศรีสัชชนาลัย ได้ตั้งมีในจดหมาย ในเสาศิลาหิน เพราะเมื่อเสด็จ
ไปประทับอยู่ในเมืองนั้น รับสั่งว่าสบายพระทัยนัก ดูเหมือนเมืองที่
เคยเสด็จอยู่มาแต่ก่อนทีเดียว..⁵⁷

และในราชประวัติรัชกาลที่ 4 ก็ได้ลักษณะเดียวกันแต่มีความต่างกันเล็กน้อย ดังนี้

... อักษรเขมรที่จารึกไว้ในเสาศิลาหินแปลเป็นภาษาไทย
ได้ความว่า เป็นเรื่องราวกล่าวสรรเสริญ พระบารมีอภินิหารพระเจ้า
แผ่นดินเมืองสุโขทัย ครั้นยังเป็นเมืองหลวงเอกราชธานี เช่นต้องมี
พระราชพงศาวดารสังเขปของชาวเมืองเหนือเวลานั้น คิดดูเมื่อภายหลัง
เป็นการอัศจรรย์อย่างหนึ่งด้วยเสาศิลาและแผ่นศิลาหิน เหมือนภาพเจ้า
ในเมืองสุโขทัย จะบันดาลดลพระทัยว่า ท่านจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่
จะมีพระเกียรติยศปรากฏ ดุจดังพระเจ้ากษัตริย์เดงอัศศิริ สุริยพงษ์พระ
มหาธรรมราชาธิราช (พระมหาธรรมราชาลิไท)⁵⁸

---

⁵⁷โปรดดูรายละเอียด ในภาคผนวก เรื่อง อภินิหารการประจักษ์.

⁵⁸ราชประวัติรัชกาลที่ 4, หน้า 12.

ตั้งขึ้นการแปลหลักศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ของสมเด็จพระเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ จึงมีการสอดแทรกความเหมือนกันกับพระจริยาวัตรและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในสุโขทัยและรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความเชื่อเสริมให้กับพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ดังนี้

ความแปลในประชุมพงศาวดาร เรื่องแปลศิลาจารึกของสมเด็จพระเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์

... เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่อัศจรรย์ ก็ให้จดหมายจารึกลงในเสาศิลา เพื่อให้คนภายหลังรู้แจ้งประจักษ์พระบารมี และพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศอัคริภพสมิขิตสุริยราชดิมาหารมหาราชเจ้าแผ่นดินเมืองสุโขทัย... 59

ความในเทศนาราชประวัติรัชกาลที่ 4 ของสมเด็จพระเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์

... หนึ่งเมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว ก็ยังมีการประจักษ์อัศจรรย์ที่สุดท้ายอีกอย่างหนึ่ง สิ่งที่ไม่ควรเชื่อก็ต้องเชื่อ ในวัน 5 15 11 ค่ำ เวลายามเศษ เบนเวลาสวรรคตแล้ว เห็นที่พระปฐมเจดีย์เทพารักษ์สิงห์รามัญ คนทรงเทพารักษ์บอกเหตุการณ์นั้น กับพระสุธรรมโมตรีผู้รักษาการที่พระปฐมเจดีย์นั้น ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว เมื่อตัก บัดนั้นท่านเสด็จมานมัสการพระปฐมเจดีย์ .. คนทั้งหลายจึงมีความเชื่อเทพารักษ์ .. การนี้ก็เป็นปัจจุสมอัศจรรย์ ส่งเสริมพระเกียรติยศ เมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว เห็นประจักษ์ด้วยพระบารมีในอดีตกาลและปัจจุบันกาลควรจะเป็นแก่นสารกับพระบารมีไปในอนาคตกาลในภายหน้านั้น ฯ .. 60

59 ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1, หน้า 183.

60 ราชประวัติรัชกาลที่ 4, หน้า 20.

เมื่อมาพิจารณาสภาพทางการเมืองทั้งก่อนหน้าและหลังขึ้นครองราชสมบัติ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังกล่าวข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องประสบกับสภาพปัญหาทางการเมืองทั้งก่อนและหลังขึ้นครองราชสมบัติ โดยเฉพาะในช่วงปัญหาทางการเมืองก่อนขึ้นครองราชย์ สมเด็จพระปรมพทยาปวเรศวรียาลงกรณ์ ทรงสร้างสังจจินตนาการให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะพบว่าทรงนำคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่เปลี่ยนแปลงไปตามหลักกติลาจารีกวัดป่ามม่วงว่า พระร่วง คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้ากมรเดงอัญศรีสุริยพงศ์รามมหาธรรมราชาธิราช (พระยาสิโห) โดยทรงพระนิพนธ์พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้มีลักษณะเดียวกัน คือเป็นภาพเชิงซ้อนเดียวกันและเห็นคติพุทธราชาในแง่การแสดงบุญบารมี อันเป็นการแสดงให้เห็นคติความเชื่อเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์แบบจารีต คือ กษัตริย์จะต้องสะสมบุญบารมี จนที่สุดเมื่อมีบุญบารมีมีความพร้อม ก็จะได้เป็นกษัตริย์โดยสมบูรณ์

นอกจากนี้ในเรื่อง "ลิลิตพระราชาพงศาวดารเหนือ"⁶¹ อันเป็นผลงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมพทยาปวเรศวรียาลงกรณ์ เช่นกัน เนื้อหาสาระจะแต่งเลียนตามเรื่องพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือ แต่พระองค์ทรงใช้บริบทรัตนโกสินทร์ ดังเช่น ในตอนที่มีการเกณฑ์ช่างเพื่อมาต่อเรือให้พระร่วงเสด็จเมืองจีนดังนี้

... ความในศาสนาว่าข้า	จักรี
รับราชพจนจอมชื	พิตรไต้
มีศาสนาพระราชสีห์	ประทับ
ยกบัตร์เจ้าเมืองไต้	ทราบแจ้งทางเมือง... ⁶²

⁶¹ สมเด็จพระปรมพทยาปวเรศวรียาลงกรณ์, ลิลิตพระราชาพงศาวดารเหนือ, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายธวัชชัย เกกขันธ์ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันอังคารที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2510.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

ลักษณะดังกล่าวข้างต้น ได้เป็นผลสะท้อนออกมาในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติที่
คุณพุ่มแต่งเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

... ธรรมเนียมในไตรจักรเป็นหลักไหล สืบวิสัยฝรั่งสรรเสริญ
พระเวียงไชยไพศาลการเจริญ ประชาชื่นชมไถ่ญา
เหมือนทรงศักดิ์นั้นคั้งคั้งพระร่วง ที่ล่องล้ากษัตริย์ในสสา
ลพบระพทอศักราชศาสดา นั้นเดชาสื่อเสียงเพียงเมืองจีน...⁶³

และนอกจากนี้พระราชโอรสของพระองค์ พระองค์หนึ่ง ได้ทรงยกย่องพระองค์ว่าเหมือน
กษัตริย์สุโขทัย ตามในหลักศิลาจารึกที่ทรงค้นพบว่า

... ทรงศึกษาภาษาสมัครเชี่ยวชาญ รอบรู้พระไตรปิฎกหาผู้
เสมอมิได้ บัดนี้ถ้าหาตัวอย่างในพงศาวดารมาเปรียบเทียบ
เคยมีพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์พระร่วง องค์ 1 ทรงพระนามว่า
"พระมหาธรรมราชาที่ 1" เพราะปรากฏพระเกียรติว่า ทรงเชี่ยวชาญ
พระไตรปิฎกหาผู้เสมอมิได้...⁶⁴

ความเปลี่ยนแปลงข้างต้นเป็นผลสืบเนื่องจากอุดมการณ์อันเป็นกรอบรับรู้เรื่องดังกล่าว
เป็นสิ่งที่ถูกสร้างจากประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญา ดังได้กล่าว

⁶³ คุณพุ่ม, เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิมลพิมพ์วรรณนา
กร, 2464) , พิมพ์แจกในงานพระกรุณาพระราชทาน มหาอำมาตย์โท หม่อมเจ้าเพชร ณ วัดปากน้ำ,
หน้า 7.

⁶⁴ หจช. สบ 2 56/2 บันทึกในร่างพระราชประวัติรัชกาลที่ 4 เมื่อเสวยราชย์แล้ว
พ.ศ. 2394 - 2411.

แล้วข้างหน้า จึงนับเป็นประสบการณ์สำคัญ ต่อแนวพระราชดำริทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นอย่างมาก ประการแรก คือ แม้ว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่แต่งขึ้นจะสืบทอดจารีตการเขียนแบบเดิม (พงศาวดาร) ด้วยจุดมุ่งหมายที่เสริมสร้างความเป็นกษัตริย์ภาพ คติความเชื่อเรื่องพระร่วงซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานเขียนประวัติศาสตร์ดังกล่าวด้วย ซึ่งต้องปรับเปลี่ยนแปลงไปในแง่ของสัจจะผสมกับจินตนาการที่มีมาแต่ดั้งเดิมกล่าวคือ พระร่วงในหลักศิลาจารึก คือ "สัจจะ" ที่แสดงความเป็นมนุษย์ที่มีความสามารถตามความคิดและปัญญาของตนเอง ในขณะที่พระร่วงใน "พระราชพงศาวดารเหนือ" คือ "จินตนาการ" ของมนุษย์ที่แสดงอำนาจบุญบารมี

ดังนั้น เมื่อมีการค้นพบหลักศิลาจารึกทั้งสองหลัก จึงเป็นเครื่องยืนยันในการส่งเสริมคุณค่าของความเป็นกษัตริย์ให้มีความสมเหตุสมผลตามสภาพภูมิปัญญาและบริบทที่เปลี่ยนไป คติความเชื่อเรื่องพระร่วงจึงได้ถูกชนชั้นนำ นามาสร้าง "สัจจจินตนาการ" ให้เห็นถึงสภาพแนวคิดรัฐและกษัตริย์ที่เป็นอยู่ โดยมีเป้าหมายในการสร้างการรับรู้ดังกล่าวให้ประชาชนทั่วไปซาบซึ้งในพระเกียรติยศ

2.2 คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยรัชกาลที่ 5

ความเปลี่ยนแปลงของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยรัชกาลที่ 4 พบว่าเป็นการในงานเขียนประวัติศาสตร์มาเสริมสร้างให้กับสถาบันรัฐและกษัตริย์ โดยนำมาเปรียบเทียบว่าอดีตที่เคยรุ่งเรืองในสมัยสุโขทัย กับปัจจุบัน (สมัยรัตนโกสินทร์) พระมหากษัตริย์ทรงทงาทหน้าที ผู้หารัฐให้มีความรุ่งเรืองที่ได้แตกต่างกัน การอธิบายจึงยังคงเห็นบุญบารมีเป็นหลัก เพราะบุญบารมีเป็นค้ำคอบที่ดีในการเสริมสร้างสถาบันรัฐและกษัตริย์ ขณะเดียวกันก็มีการปรับใช้งานเขียนประวัติศาสตร์ให้เข้ากับบริบทที่มีความเปลี่ยนแปลงไป การอธิบายเห็นจุดเริ่มต้นว่ามีมาอย่างไรเมื่อไหร่ มีวัฒนธรรมอย่างไร กษัตริย์มีความสำคัญต่อรัฐอย่างไร (มิใช่ด้วยบุญบารมีอย่างเดียวแต่ใช้ปัญญาด้วย)

ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ซึ่งเป็นพื้นฐานให้กับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่มีการค้นคว้าทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบในเชิงวิชาการ ทำให้งานที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงเป็นงานทางวิชาการที่มุ่งวิเคราะห์หลักฐานตามสภาพความเป็นจริง ประกอบกับสภาพทาง

การเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ได้รับผลกระทบจากแสนยานุภาพของฝรั่งเศสตะวันตก ทำให้พระองค์และชนชั้นหน้าต้องหันมาตระหนักถึงความเป็นรัฐชาติและสร้างความเป็นศูนย์รวมของรัฐให้มีความมั่นคงโดยตรงเห็นความสำคัญของราชธานีเป็นหลัก ดังจะพบว่า พระองค์ทรงพระอักษรความติดตังกล่าวในการเปิดโบราณคดีสโมสรว่า

... จึงขอเชิญชวนท่านทั้งหลาย แต่ในสโมสรประชุมกันครั้งแรกนี้ ได้กระทำในใจไว้ว่า เราจะค้นคว้าข้อความเรื่องราวของประเทศสยามจาเดิม ตั้งแต่พิมพ์ลงมา เรื่องราวเหล่านี้จะต้องจับตั้งแต่เมืองหลวง นัยหนึ่ง เรียกว่า ทาง ท่าง หรือข้าง ซึ่งเป็นที่ตั้งของชาติไทย แต่ค้นตั้งแต่ลงมาจนถึงเมือง เชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก สุโขทัย และเมืองลโว... เหล่านี้เป็นต้น⁶⁵

กระแสพระราชดำริข้างต้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงตอบสนองพระราชดำรินี้อย่างชัดเจน โดยจะพบว่าการค้นพบศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงและศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงได้เป็นหลักฐานที่ได้รับความเชื่อถืออย่างมาก เนื่องจากถือกันว่าศิลาจารึกเป็นหลักฐานร่วมสมัย หรือใกล้เคียงที่สุด นอกจากนั้นการค้นพบศิลาจารึกดังกล่าว ยังได้ก่อให้เกิด "ยุคอาณาจักรสุโขทัย" ในการอธิบายประวัติศาสตร์กระแสหลักของไทย สุโขทัยถูกถือว่าเป็นราชธานีแห่งแรก เป็นที่ปลื้มกษณะเหมือนดินแดนในฝัน คือมีกษัตริย์แบบพ่อปกครองลูก มีเสรีภาพทางเศรษฐกิจ บ้านเมืองก็อุดมสมบูรณ์ และมีอำนาจแผ่ไปกว้างไกล

"พงศาวดาร" ที่แต่งโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้เริ่มอธิบายการก่อรูปแบบของประเทศสยามอย่างแท้จริง เมื่อพระเจ้าศรีอินทราทิตย์ก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัย และด้วย

---

⁶⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กระแสพระราชดำริตรัสประทานแก่การเปิดโบราณคดีสโมสร, อ่างใน นคร พิษณุรงค์, การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์ยุคก่อนศตวรรษที่ 11 , 2520, หน้าคานา.

การให้ความสำคัญแก่ "ราชธานี" ในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักรและพระมหากษัตริย์ในการอธิบายราชธานีจึงถูกใช้เป็นตัวแบ่งยุค เริ่มจากสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อจากราชธานีโครงสร้างประวัติศาสตร์ก็ถูกอธิบายด้วยราชวงศ์ เป็นรัชกาลตามลำดับ เป็นยุคสุโขทัย เรียกว่า ราชวงศ์พระร่วงมีกษัตริย์ 6 พระองค์ สมัยกรุงศรีอยุธยามีกษัตริย์ 33 พระองค์ แบ่งเป็น 5 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์เซียงรายของพระรามาธิบดีที่ 1 ราชวงศ์สุพรรณภูมิของขุนหลวงพระงั่ว ราชวงศ์พระร่วงสุโขทัยของพระบรมมหารัชมารชา ราชวงศ์ปราสาททองของพระเจ้าปราสาททอง และราชวงศ์บ้านพลูหลวงของพระเพทราชาจากนั้นจึงมาถึงสมัยกรุงธนบุรี สมัยรัตนโกสินทร์ โดยราชวงศ์จักรี ในแนวการอธิบายในเนื้อหา "พงศาวดาร" ดังกล่าว จะเห็นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์บางรัชกาลอย่างมาก เช่น พระเจ้ารามคำแหง เป็นต้น

การอธิบายข้างต้น ทำให้ประวัติศาสตร์ (พงศาวดาร) มีแนวโน้มจะเป็นประวัติศาสตร์การเมือง และเป็นการเมืองเฉพาะชนชั้นนำ เรื่องอื่น ๆ ที่มีใช่เป็นเรื่องการเมือง จะถูกถือเป็น "เกร็ด" มิได้เป็นประวัติศาสตร์ และจะถูกรวมไว้ข้อชุดหนึ่ง นั่นคือ นิทานโบราณคดี และ สิทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ⁶⁶

การอธิบายดังกล่าวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนิหนโยบายทางการเมือง ด้วยการสร้างและสอดซึมเหตุผลลงในเนื้อหาตำราเรียน หรือแบบเรียนที่ใช้ในการศึกษาสมัยนั้น ดังรายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล รศ.129 ดังนี้

---

66 สุธาสัย ยิ้มประเสริฐ, บทที่ 3, หน้า 12 .

... หนังสือเรียนเป็นหลักสำคัญของการศึกษา โดยเหตุว่า
ถ้ารัฐบาลมีความต้องการจะให้ราษฎรมีความรู้อย่างไร หรือ
แม้ที่สุดจะให้มันเสียใจอย่างไร อำนาจของรัฐบาล
อยู่ในการแต่งหนังสือเรียนสอนเด็ก เพราะฉะนั้นการแต่ง
หนังสือจึงควรอยู่ในกระทรวงธรรมการ...⁶⁷

และนอกจากนี้ จุดมุ่งหมายที่สอดแทรกจะเห็นถึงการสร้างพลเมืองดีของรัฐทั้งสิ้น ดังที่ประยูร
ภมรมนตรี ได้กล่าวไว้ว่า

... เพื่อหาสาระของแบบเรียนหลวงในช่วงเวลาที่ อาจกล่าวได้ว่า
มีจุดมุ่งหมาย เพื่อ ฝึก ป้อน และปลูกฝังความรู้ ความคิด
ความเชื่อ และค่านิยมทางการเมือง ให้กับผู้เรียน ไม่ว่าจะเป็
ความเชื่อและค่านิยมทางการเมือง ให้กับผู้เรียน ไม่ว่าจะเป็
การส่งผ่านความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ ซึ่งเป็นการตอกย้ำ
ให้เกิดความสำนึก ในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความผูกพัน
กันระหว่างประชาชนภายในชาติ การชี้ให้เห็นความสำคัญ
และความจำเป็นต้องสร้าง ต้องมี รัฐบาล และการปกครอง
บ้านเมือง การชี้ให้เห็นถึงความสูงส่งและคุณประโยชน์
ของอำนาจรัฐที่มุ่งจะปกป้อง และให้ความปลอดภัยในชีวิต
และทรัพย์สินของประชาชน ผู้อยู่ใต้การปกครอง การชี้ให้เห็น
ถึงภาระหน้าที่ของพลเมืองที่จะต้องเคารพกฎหมาย และคำสั่ง
ของรัฐบาล การตอกย้ำให้เกิดการเคารพทวงแทน และการคิด
ที่จะหาประโยชน์เพื่อชาติบ้านเมือง การปกครองในประเทศ
ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค การชี้ให้เห็นถึงความสูงส่งและ

---

⁶⁷ รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล รศ.129, อ้างใน วิทย์ วิศเวศย์,
ปรัชญาการศึกษาไทย พ.ศ. 2411-2475, หน้า 30 .

ความเป็นอยู่เหนือ ของสถาบันกษัตริย์ ในฐานะการเป็นศูนย์
รวมแห่งอำนาจทางการเมืองการปกครอง รวมตลอดจนถึง
การชี้ให้ได้กษัตริย์ เป็นผู้มีความสาคัญในพระมหากษัตริย์
ขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพร้อมที่จะเป็นผู้
จงรักภักดี ต่อเบื้องยุคลบาท ขององค์พระมหากษัตริย์...⁶⁸

ความข้างต้นดังกล่าว จะพบว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และชนชั้นหน้า
ในสมัยของพระองค์ ได้วางวิเทศบายในการรวมศูนย์อำนาจ นั่นก็คือ การสร้างการรับรู้ ให้ผ่าน
สื่อตำราเรียนหลวง⁶⁹ ตลอดจนผ่านงานเขียนหนังสือต่าง ๆ โดยเฉพาะงานเขียนประวัติศาสตร์
มุ่งส่งเสริมสถาบันรัฐและกษัตริย์ เพื่อเป้าหมายในการสร้างความเป็นกษัตริย์ภาพ และความ
สามัคคี ดังเช่นสะท้อนได้จากการที่ทรงพระราชดำรัส แก่โบราณคดีสโมสร เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม
พ.ศ.2441 ความว่า

⁶⁸ ประยูร ภมรมนตรี, ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า, (กทม. : สำนักพิมพ์บรรณกิจ,
2518), หน้า 104-107.

⁶⁹ ปรตดูรายละเอียดยใน สุมิหทร์ จุฑาทงกูร, การกล่อมเกลทาทางการเมืองโดยใช่
แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5, วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต,
ภาควิชาการปกครอง, คณะรัฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

... ประเทศทั้งหลาย ซึ่งได้ควบคุมกันเป็นชาติและประเทศขึ้น
 ย่อมถือว่าเรื่องราวของชาติ และประเทศตนเป็นสิ่งสำคัญซึ่ง
 จะพึงศึกษาและพึงสั่งสอนกันให้รู้ชัดเจนแม่นยำเป็นวิชาหนึ่ง
 เป็นวิชาหนึ่งซึ่งจะได้แนะนำความคิดและความประพฤติ ซึ่งจะ
 พึงเห็นได้เลือกได้ ในการที่ผิดและชอบชั่ว และดี เป็นเครื่อง
 ชักนำให้เกิดความรักชาติ และรักแผ่นดินตัวแม้ว่าารเรื่องที่ชั่วช้า
 ไม่ได้อย่างใด ก็เป็นเรื่องที่ควรจดจำไว้ในใจ เพื่อจะละเว้น
 กีดกันไม่ให้ความชั่วช้าไม่ดีนั้นมาปรากฏขึ้นอีก ในเวลาซึ่ง
 เวลาทั้งหลายเป็นอยู่กระพือเหมือนตัวละครที่ทาบทยู่ในเวลานั้น
 ถ้าเรื่องใดที่ดีก็ทำให้ใจคอเฟื่องฟู...⁷⁰

คติความเชื่อเรื่องพระร่วง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการเขียนงานประวัติศาสตร์จะเห็นได้
 จากพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งของพระองค์ว่า

---

⁷⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสแก่โบราณคดีสโมสร
 เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2441, อ่างหิน นคร พันทุมรงค์, อ่างแล้ว, หน้าคานา.

...ที่ได้ความว่า มีชื่อกรุงสยามขึ้น ตั้งแต่พงศาวดารเหนือ
 เป็นอย่างช้า... จะต้องถือว่าพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ปกครอง
 ราชอาณาจักร ซึ่งเป็นชาวสยามก็ ได้มีขึ้นไม่ต่ำกว่า
 1,231 ปี จนเข้าปีฉลูพศกนี้ พระเจ้าแผ่นดินนั้น
 ควรนับเอาพระเจ้าอรรคมหาราช คือ สมเด็จพระร่วง
 เป็นต้น ว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม...⁷¹

จากข้างต้นคตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วง ได้กลายเป็นตัวกำหนดว่า ราชอาณาจักรสุโขทัยเป็น
 ราชอาณาจักรแรกของคนไทย แต่ด้วย..." ถ้าว่าตามประวัติศาสตร์เรื่องพระร่วงที่เราเรารู้กันอยู่ทุก ๆ
 วันนี้ ยังเป็นแต่นิทานจะไม่นับว่าเป็นเรื่องพงศาวดารอยู่หลายอย่าง เป็นต้นว่า แต่ชาติวงศ์ของ
 พระร่วง มาจากไหน พระร่วงได้ครองเมืองสุโขทัยเมื่อใด พระร่วงมีอิทธิพลอย่างไรจึงได้
 เป็นพระเจ้ามหาราช"⁷²

ที่นี้จะพบว่าชนชั้นนำได้พยายามเห็นความจริงเชิงประจักษ์ การอธิบายด้วยโลกทัศน์
 เก่า ๆ ใหม่ๆ เก่า ๆ ใหม่ๆ เขียนประวัติศาสตร์ เริ่มถูกเปลี่ยนให้เป็นไปตามสภาพของหลักศิลา
 จารึกที่เป็นหลักฐานจริง ลักษณะเช่นนี้เป็นการสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาที่สำคัญ
 ประการหนึ่ง ดังนั้นคตินิยมเชื่อเรื่องพระร่วงแบบเก่าจะถูกเปลี่ยนแปลงไป ดังที่สมเด็จพระ
 พระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเขียนจดหมายถึงนักพระองค์มัลลิกาว่า

---

⁷¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร,
 หน้า 1 - 2.

⁷²ประวัติศาสตร์สุโขทัยภาค 1, เรื่องพระร่วง : คัดจากเรื่องพระร่วงพระนิพนธ์
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า 62.

...ฉันได้รับจดหมายของเธอตามมาด้วยเรื่องศักราชพระร่วง
 เรื่องศักราชพระร่วงที่กล่าวในหนังสือพงศาวดารเหนือนั้นไม่มี
 หลักฐาน เพราะหนังสือพงศาวดารเหนือพิมพ์แต่ง เมื่อปี
 เกษ พ.ศ. 2350 ในปลายรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง
 ของพระวิเชียรปรีชา (น้อย) เป็นผู้แต่ง เก็บเรื่องราวเก่าแก่ที่เป็น
 ค่าเล่าต่อกันมาเป็นพื้น มาเรียบเรียงเป็นเรื่องพงศาวดารเหนือ
 ไม่มีหนังสืออ่านจะสอบสวน ก็ต้องเชื่อถือกันมา จนถึงปี
 มะเส็ง พ.ศ. 2376 ในรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงผนวชอยู่เสด็จขึ้นไปอุดงค์เมืองเหนือ
 ไปได้หลักศิลาจารึกภาษาเขมรของพระเจ้าธรรมราชาลิไท
 ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้ารามคำแหงลงมา ทรง
 อ่านและแปลศิลาจารึก 2 หลักนั้น จึงได้รู้เรื่องราวราชวงศ์
 ไทยที่ครองกรุงสุโขทัย เมื่อเป็นราชธานีของสยามประเทศ
 เป็นหลักฐานว่ามี 5 พระองค์คือ ..พระเจ้าอินทราทิตย์
 เป็นต้นวงศ์ครองราชสมบัติ รัชกาลที่ 1.. แต่ก็ยังไม่ได้
 ตัดสินว่ากษัตริย์ที่ปรากฏพระนามในศิลาจารึก 5 องค์นั้น
 จะเนื่องกับพระร่วงที่กล่าวในพงศาวดารเหนือหรือไม่ จนถึง
 รัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อปีกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2454 ทอพระสมุดจะ
 พิมพ์หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา
 ค้นคว้าหาเรื่องพงศาวดาร ตอนก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา
 จึงเอาเรื่องศิลาจารึกสอบกับหนังสือเก่า ๆ เรื่องต่าง ๆ ที่มี
 เรื่องกรุงสุโขทัย เป็นราชธานี ไปเห็นหนังสือ พงศาวดาร
 เหนือกล่าวว่า เมื่อพระร่วงได้ครองกรุงสุโขทัยแล้วทรงพระนามว่า
 "พระเจ้าอินทราธิบดี" ดังนี้ เห็นว่าเป็นพระนามเดียวกับ
 พระเจ้าศรีอินทาทิตย์ในศิลาจารึกนั่นเอง ค้นต่อไปถึง
 หนังสือเมืองโบราณที่แต่งทางเชียงใหม่ คือเรื่องอินกาลมาลินี
 และเรื่องสิงหนาทาน เป็นต้น ก็ปรากฏว่า กษัตริย์สุโขทัยสมัย

รัชกาลที่ 1 ว่า พระเจ้ารังคราชบ้าง พระเจ้าอรุณราชบ้าง
ก็เกิดความติดเป็นว่า เรียก รังคราช นั่นคือ เอาคำว่า พระร่วง
ไปผูกเป็นภาษาบาลีนั่นเอง แลคำว่า (รุ่ง) เช่นที่เราพูดกัน
ว่า "รุ่งเรือง" ซึ่งผูกเป็นภาษามคธว่า ว่า อรุณราช อีกอย่าง ๗
ก็เป็นนัยเดียวกัน พระนามศรีอินทราทิตย์ ที่เรียกในจารึกนั่นเอง
ด้วยองค์เดียวกันเป็นแน่แท้ (ความอันนี้สัมพันธ์ด้วยเรื่องในศิลา
จารึกสุโขทัย ที่มาสอบได้มาแล้ว ต่อมาว่าพระเจ้าอินทราทิตย์
เป็นผู้ที่กู้เมืองสุโขทัยได้จากขอม แล้วตั้งเป็นอิสระต่อมา...⁷³

ดังนั้น "พระร่วง" จึงได้กลายเป็นกษัตริย์ในสมัยสุโขทัยราชวงศ์พระร่วงโดยมีต้นวงศ์
จากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ผู้กู้เมืองสุโขทัยจากขอมทั้งนี้ เป็นผลมาจากการเสด็จจรดงค์ ของวชิรญาณ
ภิกขุ

3. บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในการนำเสนอแนวคิดรัฐและกษัตริย์

บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพ ที่มีการค้นคว้า
หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 ได้สะท้อนแนวคิดรัฐและ
กษัตริย์ที่เปลี่ยนไปด้วย ดังปรากฏในผลงานพระนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
สมเด็จพระ ๓ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และสมเด็จพระ ๓ กรมพระยาดำรงราชานุภาพดังนี้

---

⁷³ หจช. สบ 2 19/3 สำนวนจดหมายเหตุสมเด็จพระ ๓ กรมพระยาดำรงราชานุภาพถึง
นักพระองค์มัลลิกา วิจิตรนัยเรื่องพระร่วง.

- ก. ที่มาของอำนาจ
 ข. บทบาทของพระมหากษัตริย์

ก. ที่มาของอำนาจ

ที่มาของอำนาจในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ได้กล่าวว่าได้ขึ้นมาด้วยกำลังอำนาจทางทหาร แต่หลังจากที่ได้อำนาจแล้ว กษัตริย์ทรงประพฤติตนตามหลัก "ธรรม" ของพุทธศาสนาจนเป็นที่ยอมรับของพลเมืองในรัฐดังนี้

...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ...
 อยู่เมืองศรีสัชชนาลัย เป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ...
 ฐานาไทยไชยเชษฐเมืองสุโขทัย พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่า พระ
 ประชวรหนัก พระองค์จึงยกทัพแสนยาราษฎร์ เป็นกระบวนทัพมา
 ปราสาทศรีสุโขทัย หม่อมเจ้ามิตรประหารชีวิต คู่คิดมิชอบเสร็จเสด็จขึ้น
 เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดาที่สวรรคต... พระองค์เสวยราชย์
 ส่วนพระองค์สนองพระบรมราชชนกต่อมา... มีพระกมลราชหฤทัย
 ตั้งหน้าในมหาสมุทรและสาคร พระองค์ทรงพระกรุณา แก่ราษฎร
 ยิ่งกว่าพระราชบิดา... แขนงชี้แจงแสดงธรรมให้เอาไปทำการ
 ก่อถนนในพระศาสนา... 74

74 ขอมแลไทยโบราณ จารึกเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัย, หน้า 1.

ส่วนในศิลาจารึกหลักที่ 1 พ่อขุนรามคำแหง* ที่มาของอำนาจของพ่อขุนรามคำแหงคือ กำลังอำนาจเช่นเดียวกัน แต่เป็นไปตามการสืบสายโลหิต เมื่อพระองค์ขึ้นปกครองทรงเป็นผู้นำทางศิลปกรรมด้วยและในลิลิตพระราชาพงศาวดารเหนือก็ได้กล่าวถึงที่มาของอำนาจ ด้วยบุญบารมีตามในลักษณะเช่นนี้ น่าจะเป็นเพราะความเปลี่ยนแปลงที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก และความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาภายใน ช่วงรัชสมัยนี้

---

* การนำเรื่องพ่อขุนรามคำแหงในศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงค้นพบคราวเสด็จอุดงค์มณฑลฝ่ายเหนือ มาเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงด้วย เนื่องด้วยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงอธิบายว่า

.. พระรามคำแหง.. เมื่อ.. เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เรียกพระองค์เองในศิลาจารึกว่า "พ่อขุนรามคำแหง" แต่ในพงศาวดารเรียกว่า "พระเจ้ารามคำแหง" หนังสือเรียกตามภาษาสมัครว่า "รามราช" ก็มี แต่คนทั้งหลายชอบเรียกกันว่า "พระร่วง" (หมายความว่า รุ่งเรือง มิใช่หล่น) เห็นจะเรียกกันว่า "พระร่วง" อยู่ก่อน .. แม้เมื่อเสวยราชย์ เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ในหนังสือเก่ายังเรียกว่า "พระร่วง" ก็มี ดังเช่นในหนังสือพงศาวดารเชียงใหม่ กล่าวว่ พระยาเมงรายสร้างเมืองเชียงใหม่เมื่อปีชวด พศ. 2935 (ได้ราชตรงกับรัชกาลการเจ้ารามคำแหง) ได้เจริญพระยาจำเมือง เจ้าเมืองพระยา (เมื่อเป็นอิสระ) กับ "พระร่วง" เจ้าเมืองสุโขทัย อันเป็นมิตรสหายไปปรึกษาหารือกัน เห็นได้หลักฐานว่า "พระร่วง" นั้นคือ พระเจ้ารามคำแหง มิใช่ของผู้อื่น..

อ้างในกรมศิลปากร, "เรื่องพระร่วง เทียวเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย สุภาสิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง" ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (กทม.: ศิลปกรรมกรรม, 2504), หน้า 12.

ข. บทบาทของพระมหากษัตริย์

บทบาทของพระมหากษัตริย์ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง พระมหาธรรมราชาลิไททรง แสดงบทบาทของกษัตริย์ในฐานะต่าง ๆ ดังนี้

1. ในฐานะพุทธราชา พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงดำรงตนในสถานพุทธราชา ทรงยึดคติพุทธศาสนาเป็นหลัก ประพฤติพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ นาสัตว์ข้ามัญสังสาร ดังความ ว่า

... แล้วทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่าเดชะกุศลแต่หนหลังและผลบุญที่อาตมบรรพชา
อุปสมบทต่อพระบรมพุทธศาสนาคราวนี้ อาตมาไม่ปรารถนาสมบัติอันทรพรม
และจักรพรรดิสมบัติหามีได้ ปรารถนาเป็นองค์พระพุทธเจ้า นาสัตว์ข้ามไตรภพ
นี้เทอญ .. 75

2. ในฐานะผู้นำทางนโยบายของสังคม

นอกจากพระมหาธรรมราชาลิไทจะเป็นกษัตริย์ในฐานะพุทธราชาแล้ว ยังทรงเป็น กษัตริย์ในฐานะผู้นำทางนโยบายด้วย คือ ทรงเป็นผู้มีนโยบาย ในการคิดค้นตำราทวารวาทศมาส ทรง พระราชบัญญัติคัมภีร์ศาสตร์ราคม เป็นต้น ดังนี้

... พระองค์ทรงพระอนุสรคานึงฤดูกาล ที่ไม่ถูกต้องตามลัทธิพุทธศาสนา
จึงทรงทำตำราทวารวาทศมาสเป็นเดิม ไม่มีนักปราชญ์ประเทศใด จะเสมอ
พระองค์มิได้... 76

---

75 ขอมและไทยโบราณ... , หน้า 2-3.

76 เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-2.

การกล่าวของข้อความข้างต้น น่าจะสอดคล้องกับพระจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเป็นผู้นำทั้งในด้านพุทธศาสนา และผู้นำในการเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมขนบธรรมเนียมประเพณีใหม่ ๆ ในสมัยของพระองค์ ตลอดจนพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระองค์ก็คือ การคำนวณสุริยุปราคาได้อย่างแม่นยำ

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 พบว่าทรงเป็นผู้นำในฐานะต่าง ๆ ดังนี้

1. ในฐานะผู้นำทางด้านทหาร พ่อขุนรามคำแหงมีความสามารถในการรบพุ่ง จนบ้านเมืองมีอาณาเขตกว้างขวางขึ้น ดังนี้

... พ่อขุนรามคำแหงด้วยรู้หลัก ด้วยแก้วว ด้วยทวย ด้วยแข็ง
ด้วยแรง หากคนใดจะเสมอมิได้ พ่อขุนรามคำแหงอาจปราบปราม
ฝูงข้าศึก มีเมืองออกกว้างขวางทั้งหลาย พ่อปราบเมืองด้าวด้าน
ตะวันออกตลอดแดนด้าว สองหลวง สองแควอุบาจาสรคาสรโขง
สรแก้วสรฟ้า กระทั่งฝั่งแม่น้ำขอมถึงเวียงจันทร์ เวียงคำ ตลอดฝั่ง
เวียงมา เวียงหลวงเป็นถิ่นที่นั้นแล้ว... 77

2. ในฐานะผู้นำทางปัญญา

นอกจากพ่อขุนรามคำแหงจะทรงมีบทบาทในด้านผู้นำทางทหารแล้ว ยังทรงเป็นผู้นำทางด้านปัญญาด้วย ดังเช่น

... ความในเสาศีลาจารบุแสดงชี้แจง แรกบัญญัติตั้งต้นเหตุ
หนังสือขึ้นในเมืองสุโขทัย ครั้งนั้นเมืองสุโขทัยยังไม่เป็น เมืองกษัตริย์
ยังเปนเมืองประเทศราชอยู่ เจ้าเมืองสุโขทัย ชื่อขุนรามคำแหง
พ่อขุนรามคำแหงเป็นผู้ฉลาด ได้คิดเปลี่ยนรูปอักษรไทยโบราณสระด้วย
คิดทำเป็นรูปอักษรไทยทุกวันนี้ขึ้นเป็นเดิม... 78

77 เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

78 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

นอกจากนี้สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ได้อธิบายบทบาทของพ่อขุนรามคำแหง ตามหลักศิลาจารึกว่า

...แม้พระอัยยาศัยส่วนพระองค์ ของพระเจ้ารามคำแหง
ก็ติดกับพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ๆ เช่น โปรตทรง
สมาคมกับไพร่บ้านพลเมือง อย่างฝรั่งเรียกว่า Democratic
เป็นต้นว่า ถ้าใครจะทูลร้องทุกข์ เมื่อใดก็อนุญาตให้เข้าเฝ้าได้
ไม่เลือกหน้า แม้จนเวลากลางคืนก็มี กระดังแขวนไว้ที่ประตู
พระราชวัง สำหรับให้สิ้นสงสัยเสียงให้ทรงทราบ ทราบว่าจะมี
ผู้ทูลร้องทุกข์ แล้วเอาเป็นพระราชธุระสอดส่องในการชำระ
ถ้อยความให้เป็นยุติธรรม ให้ราษฎรสมบูรณ์พูนสุขประกอบ
ด้วยมีเสรีภาพทั่วไป...⁷⁹

การอธิบายบทบาทของพ่อขุนรามคำแหง โดยสมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ เป็นไปตามสภาพของบริบทที่มีกระแสแนวคิดอย่างหนึ่งที่พระองค์เรียกว่า Democratic ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพ่อขุนรามคำแหงมีอิทธิพลต่อสังคมไทย ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเป็นอันมาก

ส่วนในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในลิลิตพระราชนิพนธ์พงศาวดารเหนือ แสดงบทบาทของกษัตริย์ในฐานะต่าง ๆ ดังนี้

1. ในฐานะธรรมราชา พระร่วงจะยึดหลักคติความเชื่อตามพุทธศาสนาเป็นหลักและไม่ปรากฏว่าทรงยึดคติเทวราชา เจ็บป่วยอยู่ในเนื้อหาเหมือนในพระราชนิพนธ์พงศาวดารเหนือ โดยกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระร่วงที่มีต่อพุทธศาสนาเท่านั้น และไม่ปรากฏมีพิธีพราหมณ์ในพระราชพิธีฉัตรราช

⁷⁹ กรมศิลปากร, "เรื่องพระร่วง เทียบเมืองพระร่วง.." ฉบับหอสมุดแห่งชาติ,

.. ประชุมพระสงฆ์ห้าร้อย เกรงผู้ใหญ่ป่วย
 ส่งให้หมมนัด ท้าวหา

พระอชิตยัติน	ในสงฆ์
อุปกุตจาหนง	กัดแท้
พระพุทธรณ์ด้าวองค์	ปรึกษา เอย
ภิกษุอันเสศแม่	สุดแล้วตามควร

วันดีเฮอส่งให้	กำหนดภาพ
สันนิบาตสุฐาน	ที่นั่น
สวดมนต์ครางสามวาร	เข้าเสด็จ
นฤมิตสนั่นครั้น	ฤกษ์ได้ถวายไชย

ศักราชจบเริ่มตั้ง	ปักน
เอกศกตกทนน	ที่นั่น
จบพุทธตกเป็นจุล	ศักราช นั้นแฮ
สัมฤกษ์ครบครั้น	อย่าได้หลงแคลง ⁸⁰

---

80 สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, ลิลิตพระราชาพงศาวดารเหนือ,
 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายอวิชชัย เกษพันธ์ ณ เมรุวัดธาตุทอง
 พระโขนง วันอังคารที่ 19 ธันวาคม 2510), หน้า 9-10.

2. ในฐานะผู้หาทางโยนยา

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพงศาวดารเหนือ ที่แต่งโดยพระวิเชียรปรีชา (น้อย) ในเรื่องการลอบสังหารที่เห็นบุญบารมีเหนือจริง ปรากฏว่าในลิลิตพระราชาพงศาวดารเหนือของ สมเด็จฯ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เสนอให้เห็นว่าการลอบสังหารของพระร่วงมิใช่เรื่อง บุญบารมี หากแต่เป็นเรื่องของการใช้โยนยาในการคำนวณ คือทรงกล่าวว่พระร่วงมีความคิดที่ เปลี่ยนแปลงสังหารที่มีตั้งแต่เดิม โดยจะทรงแต่งเป็นตำราแบบใหม่⁸¹ ทรงกล่าวถึงวิธีคำนวณ สังหารใหม่ดังนี้

.. หกสองหนึ่งพุทธเจ้า	เกษงหา
ห้าหกสองนิหมา	มากพัน
กว่าจุลศักราชห้า	สองบวก พันแฮ
จุลเพอมที่สามพัน	เท่าถ้วนพุทธกาล ๗๕
พุทธสังหาร	ตั้ง ปี
จุลสังหารชกนเมง	แมนแท้
มหาสังหารลง	ปีเกาะ ปกมหนา
เอาสิบสองหารแก้	เสศตั้งปีแสดง ๗๘

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นผลมาจากอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบงานเขียน ประวัติศาสตร์ตามสภาพบริบทที่เปลี่ยนแปลง ทั้งนี้พบว่าเนื้อความของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ในเรื่องนี้ส่วนใหญ่จะใช้ฉากในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ผู้เขียนเขียน เช่น ตอนที่พระร่วงสั่ง

⁸¹ ลิลิตพระราชาพงศาวดารเหนือ, หน้า 10.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เกณฑ์ก่อนส่งสำหรับต่อเรือไปเมืองจีน⁸³ และพบว่าเรือพระร่วงจะมีลักษณะเป็นเรือสำเภาไปมา
ค้าขายกับเมืองจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนี้

...ต่อเรือยาวแปดถ้ำ	วาทมาย
สี่สอกเสด็จขยาย	ปากกว้าง
ท่าห้องที่ได้นาย	เนาสถิตย์
บันทุกของสองข้าง	ต่ำได้ฮับเฉา ฯ
หางเสือม้าฟอกล้อง	มองสรรพ
เตาต่อที่สำหรับ	จับ
กักขังอุทกปรับ	แผ่นสนิท
เขมทิศสลายหนวดทิ้ง	เครื่องไปทะเล ⁸⁴

อย่างไรก็ดีในการนิพนธ์เรื่องลิลิตพระราชนิพนธ์ดาวดารเหนือ นอกจากจะเป็นงานเขียนที่
สะท้อนแนวคิดรัฐและกษัตริย์ดังกล่าว ยังเป็นงานที่เสริมสร้างความจงรักภักดีต่อรัฐและกษัตริย์ด้วย
โดยจะพบว่าผู้นิพนธ์ได้ทรงนำเอาสุภาภิตพระร่วง โคลงเรื่องพาสีสอนน้อง เข้ามาในเนื้อหาของ
เรื่องด้วย ซึ่งเนื้อหาสาระของสุภาภิตพระร่วงนั้น จะเป็นคติสอนการประพฤติตนของคนในฐานะ
ต่าง ๆ ในสังคม ขณะเดียวกันโคลงพาสีสอนน้อง จะสอนให้จงรักภักดี ต่อสถาบันกษัตริย์ ดังนี้

83 เรื่องเดียวกัน, หน้า 24 - 25.

84 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

... หนึ่งกรรขมกคดต่อเจ้า	ธนิพน
อย่าแปดกล้าวหาดิน	เรื่องร้าย
เจ็บร้อนต่อแผ่นดิน	จึงชอบ
คนพิศคบบักป้าย	โทษร้ายถึงตน *85

นอกจากจะสะท้อนในเรื่องความจงรักภักดีต่อกษัตริย์แล้ว ยังสะท้อนบริบทของในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ทรงประกาศให้ใส่เสื้อเข้าเฝ้าและประกาศห้ามที่กราชวงศ์ว่าอ้วนหรือพอมั่ง

... หนึ่งพระแสงอย่างเหล็สน	แกว่งกวัด
หนึ่งเสดจอย่างวิ้งตัด	ผ่านหน้า
หนึ่งทองพระโรงรัตน์	ที่เสด็จ ออกพา
<u>หนึ่งหม้อสอดสีฟ้า</u>	ดอกไม้ที่ดกรรณ *86

และ

... ชาววังอย่าลักเส้า	โลมไกล
หน่อกระษัตริย์อย่าอาจใจ	หมิ่นเจ้า
แข่งซึกสอดสารไซ	สื่อสอบ
ใครจับความทูลท้าว	โทษม้วยประไลยลาญ *87

85 ลิลิตพระราชาพงศาวดารเหนือ, หน้า 15.

86 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

87 เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

กล่าวโดยสรุปคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยรัชกาลที่ 4 -5 ยังคงรูปแบบวิธีการเขียนและการอธิบายตามแบบจารีตเดิม โดยยังเป็นเรื่องราวที่มุ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมความเป็นกษัตริย์ภาพและความสามัคคี

อย่างไรก็ตามการค้นพบศิลาจารึก 2 หลัก โดย "วชิรญาณ ภิกขุ" (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เป็นหลักฐานสำคัญและเป็นจุดเปลี่ยนแปลงของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง กล่าวคือ เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่เชื่อกันมาแต่ดั้งเดิมนั้นมีตัวตนจริง ทั้งนี้การเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตกและความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญา ตลอดจนสภาพทางการเมืองทั้งภายในและภายนอก ประกอบกับการค้นคว้าทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบในเชิงวิชาการ ทำให้นักวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วง เป็นงานทางวิชาการที่มุ่งวิเคราะห์ตามสภาพความเป็นจริงของหลักฐาน ขณะเดียวกันก็ได้สะท้อนบริบทตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ ที่มีความเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นั่นก็คือ แนวคิด "รัฐชาติ" ปรากฏว่า มีความตื่นตัวมากในสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงตามหลักฐานใหม่นี้ยังได้ถูกอธิบายว่ามีแนวคิดในการปกครองแบบ "Democratic" ด้วย

